

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

1. The Collection of the Long Discourses -
Subcommentaries (1. Dīgha Nikāya - Tīkā)
2. Subcommentary on the Great Chapter (2. Mahāvaggaṭīkā)
2. Commentary on the Great Discourse on Causation
(2. Mahānidānasuttavaṇṇanā)

PaliVerse

1.The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries

2. Subcommentary on the Great Chapter

2. Mahānidānasuttavaṇṇanā

Nidānavāṇṇanā

95. Janapadinoti janapadavanto, janapadassa vā issarasāmino rājakumārā gottavasena kurū nāma. Tesam nivāso yadi eko janapado, katham bahuvacananti āha “ruḷhisaddenā”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisaliṅgavacanāni icchanti. Ayamettha ruḷhi yathā aññatthāpi “aṅgesu viharati, mallesu viharatī”ti ca. Tabbisesanepi janapadasadde jātisadde ekavacanameva. Aṭṭhakathācariyā panāti pana-saddo visesatthajotano, tena “puthuatthavisayatāya evetaṃ puthuvacana”nti “bahuke panā”tiādinaṃ vakkhamānaṃ visesaṃ joteti. Sutvāti mandhātumahārājassa ānubhāvadassanānusārena paramparānugataṃ katham sutvā. Anusamyāyantenāti anuvicarantena. Etesaṃ ṭhānanti candimasūriyamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha “tatha agamāsī”tiādi. Soti mandhātumahārājā. Tanti cātumahārājikarajjaṃ. Gahetvāti sampañcchitvā. Puna pucchi pariṇāyakarataṃ.

Dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti sudhammāya devasabhāya, devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhigatattā. “Dibbarukkasahassapaṭimaṇḍita”nti idaṃ “cittalatāvana”ntiādīsupi yojetabbam.

Pathaviyaṃ patiṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsannaṭṭhāne aṭṭhāsī. Na hi cakkaratanaṃ bhūmiyaṃ patati, tathāṭṭhitañca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena cakkavattiissariyassa abhāvato. “Cirataṃ kalam ṭhatvā”ti apare. Rājā ekakova agamāsī attano ānubhāvena. Manussabhāvoti manussagandhasarīranissandādimanussabhāvo. Pāturahosīti devaloke pavattivipākādāyino aparāpariyāya vedanīyassa kammaṃ katokāsattā sabbadā soḷasavassuddesikatā mālāmilāyanādi dibbabhāvo pāturahosī. Tadā manussānaṃ asaṅkheyyāyukatāya sakkarajjaṃ kāretvā. “Kiṃ me iminā upaddharajjena”ti atricchatāya atittova. Manussaloke utuno kakkhaḷatāya vātātapena phuṭṭhagatto kalamakāsī.

Avayavesu siddho viseso samudāyassa visesako hotīti ekampi raṭṭhaṃ bahuvacanena vohariyati.

Da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti niruttinayena. Kammāsoti kammāsapādo vuccati uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpa”nti. Kathaṃ pana so “kammāsapādo”ti vuccatīti āha “tassa kirā”tiādi. Damitoti ettha kīdisaṃ damanaṃ adhippetanti āha “porisādabhāvato paṭisedhito”ti. “Ime pana therāti majjhimbhāṇakā”ti keci. Apare pana “aṭṭhakathācariyā”ti, “dīghabhāṇakā”ti vadanti. Ubhayathāpi cūḷakammāsadammaṃ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo

alīnasattukumārakāle bodhisattena tattha damito. Sutasomakāle pana bārāṇasirājā porisādabhāvapaṭisedhanena yattha damito, taṃ mahākammāsadammaṃ nāma. “Putto”ti vatvā “atrajo”ti vacanaṃ orasaputtabhāvadassanattamaṃ.

Yehi āvasitappadeso “kururaṭṭha”nti nāmaṃ labhi, te uttarakuruto āgatamanussā tattha rakkhitaniyāmeneva pañca sīlāni rakkhiṃsu. Tesam diṭṭhānugatiyā pacchimajanatāti so desadhammavasena avicchedato pavattamāno kuruvattadhammoti paññāyittha. Ayañca attho kurudhammajātakena dīpetabbo. So aparabhāge paṭhamam yattha saṃkiliṭṭho jāto, taṃ dassetuṃ “kururaṭṭhavāsīna”ntiādi vuttaṃ. Yattha bhagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalam gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati yathā taṃ sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamoti imamatthaṃ dassento “avasānokāsato”tiādimāha.

“Āyasmā”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā “tatra bhava”nti vā piyasamudāhāro esoti āha “āyasmāti piyavacanameta”nti. Tayidaṃ piyavacanam garugāravavasena vuccatīti āha “gāravavacanameta”nti.

Atidūraaccāsannavajjanena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthānaṃ saṅghaṭṭanena veditabbaṃ. Cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti, tenāpi agāravameva kataṃ hoti. Gīvaṃ parivattetvāti parivattanavasena gīvaṃ pasāretvā.

Kulasaṅghatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānaṃ anuggaṇhanatthāya sahasabbhaṇḍikaṃ nikkipanto viya bhikkhapaṭiggaṇhanena tesam mahato puññābhisandassa janana. Paṭisammajjitvāti antevāsikehi sammajjanatṭhānaṃ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. Tikkhattunti “ādito paṭṭhāya anta”ntiādinā vuttacaturākārūpasāñhite tayo vāre, tenassa dvādasakkhattuṃ sammāsita bhāvamāha.

Amhākaṃ bhagavato gambhīrabhāvene va kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye ṭhatvā vuttaṃ “sabbabuddhehi...pe... kathito”ti. Sāliṇanti saparibhaṇḍaṃ. “Sineruṃ ukkipanto viyā”ti iminā tādisāya desanāya sudukkarabhāvamāha. Suttameva “suttantakatha”nti āha dhammakhandhabhāvato. Yathā vinayapaṇṇattibhūmantarasamayantarānaṃ vijānaṃ anaññasādhāraṇaṃ sabbaññutaññasseva visayo, evaṃ antadvayavinimuttassa kāravakadharahitassa paccayākārassa vibhājanam pīti dassetuṃ “buddhānañhi”tiādi āradhamaṃ. Tattha ṭhānānīti kāraṇāni. Gajjitaṃ mahantaṃ hotīti taṃ desetabbasseva anekavidhatāya, duviññeyyatāya ca nānāyehi pavattamānaṃ desanāgajjitaṃ mahantaṃ vipulaṃ, bahubhedañca hoti. Ñāṇaṃ anupavisatīti tato eva desanāññāṇaṃ desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṃ anu anu pavisati, tena anupavissa ṭhitaṃ viya hotīti attho. Buddhaññāssa mahantabhāvo paññāyatīti evaṃvidhassa nāma dhammassa desakaṃ, paṭivedhakañcāti buddhānaṃ desanāññāssa, paṭivedhaññāssa ca ulārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi “sabbaṃ vacīkammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇanuparivatta”nti vacanato sabbāpi bhagavato desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya sabbattha samānappavatti. Desetabbavasena pana desanā visesato ñāṇena anupaviṭṭhā, gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana vinayapaṇṇattim patvā desanā tilakkhaṇabbhāhatā suññatapāṭisaṃyutta hotīti? Tatthāpi sannisinnaparisāya ajjhāsayaṇurūpaṃ

pavattamānā desanā saṅkhārānaṃ aniccatādivibhāvanaṃ, sabbadhammānaṃ attattaniyatābhāvappakāsanañca hoti. Tenevāha “anekapariyāyena dhammiṃ katham katvā”tiādi.

Āpajjāti patvā yathā ñāṇakoñcanādaṃ vissajjeti, evaṃ pāpuṇitvā.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe “yāvañcidaṃ tena bhagavatā”tiādīsu viya. Aparimeyyabhāvajotano hi ayaṃ yāva-saddo. Tenāha “atigambhīro attho”ti. Avabhāsatīti ñāyati upaṭṭhāti. Ñāṇassa tathā upaṭṭhānañhi sandhāya “dissatī”ti vuttaṃ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, tattha kasmā gambhīrāvabhāsatā jotitāti? Saccametaṃ, ekantagambhīratādassanattameva panassa gambhīrāvabhāsaaggahaṇaṃ. Tasmā aññattha labbhamānaṃ catukoṭikaṃ byatirekamukhena nidassetvā taṃ evassa ekantagambhīrataṃ vibhāvetuṃ “ekañhī”tiādi vuttaṃ. Etaṃ natthīti agambhīro, agambhīrāvabhāso cāti etaṃ dvayaṃ natthi, tena yathādassite catukoṭike pacchimā eka koṭi labbhatīti dasseti. Tenāha “ayañhī”tiādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo “gambhīro”ti vuccati, te catūhi upamāhi ulliṅgento “bhavaggaggahaṇāyā”tiādimāha. Yathā bhavaggaṃ hatthaṃ pasāretvā gahetuṃ na sakkā dūrabhāvato, evaṃ saṅkhārādīnaṃ avijjādipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho pākatikaññāṇena gahetuṃ na sakkā. Yathā sineruṃ bhinditvā miñjaṃ pabbatarasaṃ pākatikapurisena nīharituṃ na sakkā, evaṃ paṭiccasamuppādagate dhammatthādiḷe pākatikaññāṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānituṃ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṃ pākatikapurisassa bāhudvayaena padhārituṃ na sakkā, evaṃ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadiṣaṃ paṭiccasamuppādaṃ pākatikaññāṇena desanāvasena padhārituṃ na sakkā. Yathā mahāpathaviṃ parivattetvā pākatikapurisassa pathavojaṃ gahetuṃ na sakkā, evaṃ “itthaṃ avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayā hontī”ti tesaṃ paccayabhāvo pākatikaññāṇena nīharitvā gahetuṃ na sakkāti. Evaṃ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākatikaññāṇavasena cāyamatthayojanā katā diṭṭhasaccānaṃ tattha paṭivedhasabhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṃ, paccekabuddhānañca tattha sappadesameva ñāṇaṃ, buddhānaṃyeva nippadesaṃ, tasmā vuttaṃ “buddhavisayaṃ pañha”ntiādi.

Ussādentoti paññāya ukkaṃsento, uggaṇhantoti attho. Apasādentoti nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho.

Ussādanāvaṇṇanā

Tenāti mahāpaññābhāvena. Tatthāti therassa satipi uttānabhāve, paṭiccasamuppādassaaññesaṃ gambhīrabhāve. Subhojanarasapuṭṭhassāti sundarena bhojanarasena positassa. Katayogassāti nibaddhapayogena kataparicayassa. Mallapāsāṇanti mallehi mahabbaleheva ukkhipitabbapāsāṇaṃ. Kuhiṃ imassa bhāriyaṭṭhānanti kasmīṃ passe imassa pāsāṇassa garutarappadesoti tassa sallahukabhāvaṃ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvipphārabhāvato. Tenāha “tassa kirā”tiādi. Pakkuthatīti pakkuthantaṃ viya parivattati parito vivattati. Lakkhaṇavacanañhetam. Piṭṭhiyaṃ sakalinapadakāpiṭṭhaṃ. Kāyūpapannassāti mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho.

Piñchavaṭṭīti piñchakalāpo. Supaṇṇavātanti nāgaggahaṇādīsu

pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātaṃ.

Pubbūpanissayasampattikathāvaṇṇanā

“Pubbūpanissayasampattiyā”tiādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṃ “ito kirā”tiādi vuttaṃ. Tattha itoti ito kappato. Satasahassimeti satasahassame. Haṃsāvātī nāma nagaraṃ ahosi jātanagaraṃ. Dhurapattānīti bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaṇiṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaṇiṭṭho yathā amhākaṃ bhagavato nandatthero. Buddhānañhi sahodarā bhātaro nāma na honti. Kathaṃ jeṭṭhā tāva na uppajjanti, kaṇiṭṭhānaṃ pana asambhavo eva. Bhoganti vibhavaṃ. Upasantoti corajanitasāṅkhobhāvūpasamena upasanto janapado.

Dve sātaka nivāsetvāti sātakadvayameva attano kāyaparihārikaṃ katvā itaraṃ sabbasambhāraṃ attato mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhittaṇṇabhojanattā aparāparaṃ hatthe parivattentassa pattaggahaṇatthaṃ. Uttarisāṭakanti attano uttarisāṭakaṃ. Etāni pākaṭaṭṭhānānīti etāni yathāvuttāni bhagavato desanāya pākaṭāni therassa puñṇakaraṇaṭṭhānāni.

Paṭisandhiṃ gahetvāti amhākaṃ mahābodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivase eva paṭisandhiṃ gahetvā.

Titthavāsādivaṇṇanā

Uggahaṇaṃ pāliyaṃ uggahaṇaṃ. Savanaṃ atthasavanaṃ. Paripucchanaṃ gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanaṃ. Dhāraṇaṃ pāliyāpi pāliatthassapi citte ṭhapaṇaṃ. Sabbañcetaṃ idha paṭiccasamuppādasena veditabbaṃ.

Sotāpannānañca...pe... upaṭṭhātitaṭṭha sammohaviddhaṃsanena “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma”nti attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. Nāmarūpaparicchedoti saha paccayena nāmarūpassa paricchijja avabodho.

Paṭiccasamuppādagambhīratāvaṇṇanā

“Atthagambhīratāyā”tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “tatthā”tiādi āraddhaṃ. Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti jātipaccayato sambhūtaṃ hutvā sahitaṃ attano paccayānurūpassa jarāmarāṇassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho. “Na jātito jarāmarāṇaṃ na hoti,” na ca jātiṃ vinā “aññato hoti”ti hi jātipaccayasambhūtaṭṭho vutto, itthañca jātito samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho, yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpapātubhāvoti attho. So anupacitakusalasambhārānaṃ ñāṇassa tattha appatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena gambhīro. Sesapadesupi ese va nayo.

Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti yenākārena yadavatthā avijjā saṅkhārānaṃ paccayo hoti. Yena hi pavattiākārena, yāya ca avatthāya avatthitā avijjā tesāṃ tesāṃ saṅkhārānaṃ paccayo hoti, tadubhayassapi duravabodhanīyato avijjā saṅkhārānaṃ navahi ākārehi paccayaṭṭho anupacitakusalasambhārānaṃ ñāṇassa tattha appatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena gambhīro. Esa nayo sesapadesupi.

Katthaci anulomato desīyati, katthaci paṭilomatoti idha pana paccayuppādā paccayuppannuppādasaṅkhāto anulomo, paccayanirodhā paccayuppannanirodhasaṅkhāto ca paṭilomo adhippeto. Ādito pana paṭṭhāya antagamaṇaṃ anulomo, antato ca ādigamaṇaṃ paṭilomoti adhippeto. Ādito paṭṭhāya anulomadesanāya, antato paṭṭhāya paṭilomadesanāya ca tisandhi catusaṅkhepo. “Ime bhikkhave cattāro āhārā kiṃ nidānā”tiādikāya ca vemajjhato paṭṭhāya paṭilomadesanāya, “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā”tiādikāya anulomadesanāya ca dvisandhi tisaṅkhepo. “Saṃyojaniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādāna”ntiādīsu ekasandhi dvisaṅkhepo. Ekaṅgo hi paṭiccasamuppādo desito. Labbhateva hi so “tatra bhikkhave sutavā ariyasāvako paṭiccasamuppādaṃyeva sādhukaṃ yoniso manasi karoti ‘iti imasmim̐ sati idaṃ hoti...pe... nirujjhatī’ti. Sukhavedaniyaṃ bhikkhave phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanā’ti imassa suttassa vasena veditabbo. Iti tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbattā paṭiccasamuppādo desanāya gambhīro. Tenāha “ayaṃ desanāgambhīratā’ti. Na hi tattha sabbaññutaññāto aññaṃ ññaṃ patitṭhaṃ labhati.

“Avijjāya panā”tiādīsu jānanalakkhaṇassa ñāṇassa paṭipakkhabhūto avijjāya aññāṇaṭṭho. Ārammaṇassa paccakkhakaraṇena dassanabhūtassa paṭipakkhabhūto adassanaṭṭho. Yenesā attano sabhāvena dukkhādīnaṃ yāthāvasarasam paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, so tassā saccāsampaṭivedhaṭṭho. Abhisaṅkharaṇaṃ saṃvidhānaṃ, pakappananti attho. Āyūhanaṃ sampiṇḍanaṃ, sampayuttadhammānaṃ attano kiccānurūpatāya rāsīkaraṇanti attho. Apuññābhisaṅkhārekadeso sarāgo. Añño virāgo. Rāgassa vā appaṭipakkhabhāvato rāgappavaḍḍhako, rāguppatipaccayo ca sabbopi apuññābhisaṅkhāro sarāgo. Itaro tabbidūrabhāvato virāgo. “Dīgharattaṃ hetam̐ bhikkhave assutavato puthujjanassa ajjhositam̐ mamāyitam̐ parāmaṭṭham̐ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti” attaparāmāsassa viññāṇaṃ visesato vatthu vuttanti viññāṇassa suññataṭṭho gambhīro. Attā vijānāti saṃsaratīti sabyāpāratāsaṅkantiabhinivesabalavatāya abyāpāraasaṅkantiapaṭisandhipātubhāvaṭṭhā ca gambhīrā. Nāmarūpassa paṭisandhikkhaṇe ekatova uppādo ekuppādo, pavattiyaṃ visuṃ visuṃ yathārahaṃ ekuppādo. Nāmassa rūpena, rūpassa ca nāmena asampayogato vinibbhogo nāmassa nāmena, rūpassa ca rūpena ekaccassa ekaccena avinibbhogo yojetabbo. Ekuppādekanirodhehi avinibbhoge adhippete so rūpassa ca ekakalāpapavattino rūpena labbhatīti. Atha vā ekacatuvokārabhavesu nāmarūpānaṃ asahavattanato aññaṃaññaṃ vinibbhogo, pañcavokārabhave saḥavattanato avinibbhogo ca veditabbo.

Nāmassa ārammaṇābhīmukhaṃ namanam̐ namanaṭṭho. Rūpassa virodhipaccayasamavāye visadisuppatti ruppanaṭṭho. Indriyapaccayabhāvo adhipatiyaṭṭho. “Lokopeso, dvārāpesā, khettaṃ peta”nti vuttalokādiattho cakkhādīsu pañcasu yojetabbo. Manāyatanassa pana lujjanato, manosamphassādīnaṃ dvārakhettabhāvato ca ete atthā veditabbā. Āpāthagatānaṃ rūpādīnaṃ pakāsanayogyatālakkaṇaṃ obhāsaṇaṃ cakkhādīnaṃ visayibhāvo, manāyatanassa vijānaṇaṃ. Saṅghaṭṭanaṭṭho visesato cakkhusamphassādīnaṃ pañcannaṃ, itare channampi yojetabbā. Phusanañca phassassa sabhāvo. Saṅghaṭṭanaṃ raso, itare upaṭṭhānākārā. Ārammaṇarasānubhavanaṭṭho rasavasena vutto, vedayitaṭṭho lakkhaṇavasena. Sukhadukkhaṃ ajjhattabhāvo yathākkamaṃ tissannaṃ

vedanānaṃ sabhāvasena vutto. “Attā vedayati”ti abhinivesassa balavabhāvato nijjivattho vedanāya gambhīro. Nijjivāya vā vedanāya vedayitaṃ nijjivavedayitaṃ, so eva atthoti nijjivavedayitaṃ.

Sappītikataṇhāya abhinanditaṃ. Balavatarataṇhāya gilitvā pariniṭṭhāpanaṃ ajjhosānaṃ. Itare pana jeṭṭhabhāvaosāraṇasamuddaduratikkamaapāripūrivaseṇa veditabbā. Ādānaggahaṇābhinivesaṭṭhā catunnampi upādānaṃ samānā, parāmāsaṭṭho diṭṭhupādānādīnameva, tathā duratikkamaṭṭho. “Diṭṭhikantāro”ti hi vacanato diṭṭhinaṃ duratikkamatā. Daḷhaggahaṇattā vā catunnampi duratikkamaṭṭho yojetabbo. Yonigatiṭṭhitinivāsesukhipananti samāse bhumma vacanassa alopo daṭṭhabbo. Evañhi tena āyūhanābhisaṅkharapaḍānaṃ samāso hoti. Yathā tathā jāyanaṃ jātiattho. Tassā pana sannipātato jāyanaṃ sañjātiattho. Mātukucchiṃ okkamitvā viya jāyanaṃ okkantiattho. So jātito nibbattanaṃ nibbattiattho. Kevalaṃ pātubhavanaṃ pātubhāvaṃ.

Jarāmarāṇaṃ maraṇappadhānanti tassa maraṇaṭṭhā eva khayādayo gambhīrāti dassitā. Uppannauppannānañhi navanavānaṃ khayena kamena khaṇḍiccā diparipakkapavattiyaṃ loke jarāvohāroti. Khayaṭṭho vā jarāya vuttoti daṭṭhabbo. Navabhāvāpagamo hi “khayo”ti vattum yuttoti vipariṇāmaṭṭho dvinnampi vaseṇa yojetabbo, santativaseṇa vā jarāya khayavayabhāvā, sammutikhaṇikavaseṇa maraṇassa bheda vipariṇāmaṭṭhā yojetabbā. Avijjādīnaṃ sabhāvo paṭivijjhīyatīti paṭivedho. Vuttañhetam nidānakathāyaṃ “tesaṃ tesaṃ vā tattha tattha vuttadhammaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo paṭivedho”ti. so hi avijjādīnaṃ sabhāvo maggaññāneva asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhitabbato aññāṇassa alabbhaneyyapaṭiṭṭhatāya agādhaṭṭhena gambhīro. Sā sabbāpīti sā yathāvuttā saṅkhepato catubbidhā vitthārato anekappabhedā sabbāpi paṭiccasamuppādassa gambhīratā therassa uttānakā viya upaṭṭhāsi catūhi aṅgehi samannāgatattā. Udāhu aññesampīti “mayham tāva esa paṭiccasamuppādo uttānako hutvā upaṭṭhāti, kiṃ nu kho aññesampi evaṃ uttānako hutvā upaṭṭhāti”ti mā evaṃ avaca mayāva dinnanaye catusaccakammaṭṭhānavidhimhi ṭhatvā.

Apasādanāvaṇṇanā

Olārikanti vatthuvītikkamasamatthatāvasena thūlaṃ. Kāmaṃ kāmarāgapapaṭighāyeva atthato kāmarāgapapaṭighasaṃyojanāni, kāmarāgapapaṭighānusayā ca, tathāpi aññoyeva saṃyojanaṭṭho bandhanabhāvato, añño anusayanaṭṭho appahīnabhāvena santāne thāmagamananti katvā, iti kiccavisesavisiṭṭhabhede gahetvā “cattāro kilese”ti ca vuttaṃ. Eeva nayo itaresupi. Aṇusahagateti aṇusabhāvaṃ upagate. Tabbhāvattho hi ayaṃ sahaḡata-saddo “nandirāgasahaḡatā”tiādīsu viya.

Yathā uparimaggādhigamanavasena saccasampaṭivedho paccayākārapaṭivedhavasena, evaṃ sāvaka bodhipaccekabodhisammāsambodhiadhigamanavasenaṃ saccasampaṭivedho paccayākārapaṭivedhavasenevāti dassetuṃ “kasmā cā”tiādi vuttaṃ. Sabbathāvāti sabbappakāreneva kiñciṇi pakāraṃ asesetvāti attho. Ye katābhinihārānaṃ mahābodhisattānaṃ vīriyassa ukkaṭṭhamajjhima mudutāvasena bodhisambhārasambharaṇe kālabhedā icchitā, te dassento “cattāri, aṭṭha, soḷasa vā asaṅkhyeyyāni”ti āha, svāyamattho cariyāpiṭakavaṇṇanāya gahetabbo. Sāvako

padesañāṇe t̥hitoti sāvako hutvā sekkhabhāvato tatthāpi padesañāṇe t̥hito.
Buddhānaṃ kathāya “taṃ tathāgato abhisametī”tiādikāya paccanīkaṃ hoti.
Anaññasādhāraṇassa hi vasena buddhānaṃ sīhanādo, na aññasādhāraṇassa.

“Vāyamantassevā”ti iminā visesato ñāṇasambhārasambharaṇaṃ
paññāpāramitāpūraṇaṃ vadati. Tassa ca sabbampi puññaṃ upanissayo.

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi;
Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī”ti. -

Hi vuttaṃ. Tasmā mahābodhisattānaṃ sabbesampi puññasambhāro yāvadeva
ñāṇasambhārattho sammāsambodhisamadhighamasamatthattāti āha “paccayākāraṃ
...pe... natthī”ti. Idāni paccayākārapaṭivedhasseva vā
mahānubhāvatādassanamukhena paṭiccasamuppādasseva paramagambhīrataṃ
dassetuṃ “avijjā”tiādi vuttaṃ. Navahi ākārehīti uppādādīhi navahi ākārehi. Avijjā hi
saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti, pavattaṃ hutvā nimittaṃ, āyūhanaṃ,
saṃyogo, palibodho, samudayo, hetu, paccayo hutvā paccayo hoti. Evaṃ
saṅkhārādayo viññāṇādīnaṃ. Vuttañhetuṃ paṭisambhidāmagge “kathaṃ
paccayapariggahe paññā dhammat̥thitīñāṇaṃ? Avijjā saṅkhārānaṃ uppādat̥thiti ca
pavattat̥thiti ca nimittat̥thiti ca āyūhanat̥thiti ca saññogat̥thiti ca palibodhat̥thiti ca
samudayat̥thiti ca hetut̥thiti ca paccayat̥thiti ca imehi navahākārehi avijjāpaccayā
saṅkhārā paccayasamuppannā”tiādi.

Tattha navahākārehīti navahi paccayabhāvūpagamanākārehi. Uppajjati etasmā
phalanti uppādo, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti,
nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti. Tathā avijjāya sati
saṅkhārā pavattanti, nīyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṃ tesam avijjā
paccayo hoti. Tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti, saṃyujjanti attano phalena.
Yasmiṃ santāne sayam uppannā, taṃ palibundhanti. Paccayantarasaṃavāye
udayanti uppajjanti. Hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchatī. Paṭicca avijjaṃ
saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ
kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Tattha tathā saṅkhārādīnaṃ
viññāṇādīsu uppādat̥thitiādīsūpi. Tiṭṭhati etenāti t̥hiti, kāraṇaṃ. Uppādo eva t̥hiti
uppādat̥thiti. Eseva nayo sesesūpi. “Paccayo hotī”ti idaṃ idha lokanāthena tadā
paccayapariggahassa āradhabhāvadassanaṃ. So ca ārambho ñāyāruḷho “yathā ca
purimehi mahābodhisattehi bodhimūle pavattito, tatheva ca pavattito”ti.
Acchariyavegābhīhatā dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento
“diṭṭhamattevā”tiādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasaññitassa dhammassa. So pana
yasmā atthato hetupabhavānaṃ hetu. Tenāha “etassa paccayadhammassā”ti,
jātiādīnaṃ jarāmaraṇādīpaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo, tassa ca
paccayapariggaho na paṭhamābhīnivesamattena hoti, atha kho tattha aparāparaṃ
ñāṇuppattisaññitena anu anu bujjhanena, tadubhayābhāvaṃ pana dassento
“ñātapariññāvasena ananubujjhanā”ti āha. Niccasaññādīnaṃ pajahanavasena
vattamānā vipassanā dhamme ca paṭivijjantīti eva nāma hoti
paṭipakkhāvikkhambanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca
tīraṇapariññā, ariyamaggo ca pariññāpahānābhīsamayavasena pavattiyā
tīraṇapahānapariññāsaṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṃ dassento
“tīraṇa...pe... appaṭivijjhanā”ti āha. Tantaṃ vuccati vatthavīnanattham tantavāyehi

daṇḍake āsañjitvā pasāritasuttapaṭṭi tanīyatīti katvā. Taṃ pana suttasantānākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha “tantaṃ viya ākulakajātā”ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “yathā nāmā”tiādi vuttaṃ. Samānetunti pubbena paraṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ tantākulaṃ, tantākulaṃ viya jātā bhūtāti tantākulajātā. Majjhimaṃ paṭipadaṃ anupagantvā antadvayapatanena paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti. Teneva antadvayapatanena taṃtaṃdiṭṭhigāhavasena paribbhamantā ujukaṃ dhammaṭṭhiti kathaṃ paṭipajjitum na jānanti. Tenāha “na sakkonti taṃ paccayākāraṃ ujum kātu”nti. Dve bodhisatteti paccekabodhisattamahābodhisatte. Attano dhammatāyāti attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. Tattha tattha guḷakajātanti tasmim tasmim ṭhāne jātaguḷakampi gaṇṭhīti suttagaṇṭhi. Tato eva gaṇṭhibaddhaṃ baddhagaṇṭhikaṃ. Paccayesu pakkhalitvāti aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādiggaḥavasena pakkhalitvā. Paccaye ujum katum asakkontāti tasseva niccādiggaḥassa avissajjanato paccayadhammanimittaṃ attano dassanaṃ ujum katum asakkontā idaṃsaccābhinivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha “dvāsaṭṭhi...pe... gaṇṭhibaddhā”ti. Ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatadiṭṭhiādidiṭṭhiyo nissitā allīnā.

Vinanato “kulā”ti itthiliṅgavasena laddhanāmassa tantavāyassa gaṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāyeva khalitatasuttanti āha “kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakaññiyasutta”nti. Sakuṇikāti kulāvakasakuṇikā. Sā hi rukkhasākhāsu olambanakulāvakaḥ hoti. Tañhi sā kulāvakaṃ tato tato tiṇahīrādike ānetvā tathā vinandhati, yathā tesam pesakārakaññiyasuttaṃ viya aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ vivecetum vā na sakkā. Tenāha “yathā hī”tiādi. Tadubhayampīti “kulāgaṇṭhika”nti vuttaṃ kaññiyasuttaṃ, kulāvakañca. Purimanayenevāti “evameva sattā”tiādinā pubbe vuttanayeneva.

Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne aññamaññaṃ vinandhitvā ākulabyākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana na tathā dubbiveciyāni, yathā rajjubhūtānīti dassetuṃ “yathā tānī”tiādi vuttaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyāti avaḍḍhitā, sukkena, sukha hetunā vā virahitāti attho. Dukkhasa gatibhāvatoti āpāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. Sukhasamussayatoti abbhodayato. Vinipatitattāti virūpaṃ nipatitattā yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. Itaroti saṃsāro. Nanu “apāya”ntiādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametam, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkhabhāvadassanatthaṃ apāyādiggahaṇaṃ. Gobalībaddaṇāyenāyamatto veditabbo. Khandhānañca paṭipāṭi pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparaṃ pavatti. Abbochinnaṃ vattamānāti avicchedena pavattamānā. Taṃ sabbampīti taṃ “apāya”ntiādinā vuttaṃ sabbam apāyadukkhāñceva vaṭṭadukkhāñca. “Mahāsamudde vātukkhattanāvā viyā”ti idaṃ paribbhamaṭṭhānassa mahantadassanatthañceva paribbhamanassa anavaṭṭhitatādassanatthañca “upamāya. Yantesu yuttagoṇo viyā”ti idaṃ pana avasabhāvadassanatthañceva duppamokkhabhāvadassanatthañcāti veditabbaṃ.

Paṭiccasamuppādaṇṇanā

Iminā tāvāti ettha tāva-saddo kamattho, tena “tantākulakajātā”ti padassa anusandhi parato āvibhavissatīti dīpeti. Atthi idappaccayāti ettha ayam paccayoti idappaccayo, tasmā idappaccayā, imasmā paccayāti attho. Idam vuttaṃ hoti - “imasmā nāma paccayā jarāmarāṇa”nti evaṃ vattabbo atthi nu kho jarāmarāṇassa paccayoti. Tenāha “atthi nu kho...pe... bhaveyyā”ti. Ettha hi “kiṃ paccayā jarāmarāṇaṃ? Jātipaccayā jarāmarāṇa”nti upari jātisaddapaccayasaddasamānādhikaraṇena kiṃ-saddena idam-saddassa samānādhikaraṇatādassanato kammadhārayasamāsatā idappaccayasaddassa yujjati. Na hettha “imassa paccayā idappaccayā”ti jarāmarāṇassa, aññassa vā paccayato jarāmarāṇasambhavadupucchā sambhavati viññātabhāvato, asambhavato ca, jarāmarāṇassa pana paccayapucchā sambhavati. Paccayasaddasamānādhikaraṇatāyañca idam-saddassa “imasmā paccayā”ti paccayapucchā yujjati.

Sā pana samānādhikaraṇatā yadipi aññapadatthasamāsepi labbhati, aññapadatthavacanicchābhāvato panettha kammadhārayasamāso veditabbo. Sāmivacanasamāsapakkhe pana nattheva samānādhikaraṇatāsambhavoti. Nanu ca “idappaccayatā paṭiccasamuppādo”ti ettha idappaccaya-saddo sāmivacanasamāso icchitoti? Saccam icchito ujukameva tattha paṭiccasamuppādavacanicchāti katvā, idha pana kevalam jarāmarāṇassa paccayaparipucchā adhippetā, tasmā yathā tattha idam-saddassa paṭiccasamuppādavisesanā, idha ca “pucchitabbapaccayatthātā sambhavati, tathā tattha, idha ca samāsakappanā veditabbā. Kasmā pana tattha kammadhārayasamāso na icchitoti? Hetuppabhavānaṃ hetu paṭiccasamuppādoti imassa atthassa kammadhārayasamāse asambhavadoti imassa, attano paccayānurūpassa anurūpo paccayo idappaccayoti etassa ca atthassa icchitattā. Yo panettha idam-saddena gahito attho, so “atthi idappaccayā jarāmarāṇa”nti jarāmarāṇaggahaṇeneva gahitoti idam-saddo paṭiccasamuppādato pariccajanato aññassa asambhavato paccaye avatiṭṭhati, tenettha kammadhārayasamāso. Tattha pana idam-saddassa tato pariccajanakāraṇaṃ natthīti sāmivacanasamāso eva icchito. Atṭhakathāyaṃpana yasmā jarāmarāṇādīnaṃ paccayapucchāmukhenāyaṃ paṭiccasamuppādadesanā āraddhā, paṭiccasamuppādo ca nāma atthato hetuppabhavānaṃ hetūti vutto vāyamattho, tasmā “imassa jarāmarāṇassa paccayo”ti evamatthavaṇṇanā katā.

Paṇḍitenāti ekaṃsabyākaraṇīyādīpañhāvisesajānanasamatthāya paññāya samannāgatena. Tameva hissa paṇḍiccaṃ dassetuṃ “yathā”tiādi vuttaṃ. Yādisassa jīvassa diṭṭhigatiko sarīrato anaññattaṃ pucchati “taṃ jīvaṃ taṃ sarīra”nti, so evaṃ paramatthato nupalabbhati, kathaṃ tassa vañjhātanayassa viya dīgharassatā sarīrato aññatā vā anaññatā vā byākātābbā siyā, tasmāssa pañhassa ṭhapanīyatā veditabbā. Tuṇhībhāvo nāmesa pucchato anādaro vihesā viya hotīti “abyākatameta”nti pakārantaramāha. Evaṃ abyākaraṇakāraṇaṃ ñātukāmassa kathetabbaṃ hoti, kathite ca jānantassa pamādopi evaṃ siyā, kathanavidhi pana “yādisassā”tiādinā dassito eva. Evaṃ appaṭipajjitvāti evaṃ ṭhapanīyapañhe viya tuṇhībhāvādiṃ anāpajjitvā eva. “Appaṭipajjitvā”ti vacanaṃ nidassanamattametaṃ. “Kiṃ sabbaṃ anicca”nti vutte “kiṃ saṅkhatam sandhāya pucchasi, udāhu asaṅkhata”nti paṭipucchitvā byākātābbam hoti “kiṃ khandhapañcakam pariññeyya”nti puṭṭhe “atthi tattha pariññeyyam, atthi na pariññeyya”nti vibhajja byākātābbam hoti, evaṃ appaṭipajjitvāti ca ayamettha attho icchitoti. Pubbe yassa paccayassa atthitāmattaṃ coditanti atthitāmattaṃ vissajjitaṃ. Pucchāsabhāgena hi vissajjananti. Idāni tasseeva sarūpapucchā karīyatīti “puna ki”nti vuttaṃ. Idhāpi

“yathā”tiādi sabbam ānetvā vattabbam.

“Esa nayo sabbapadesū”ti atidesavasena ussukkaṃ katvā
“nāmarūpapaccayā”tiādinā tattha apavādo āraddho. Yasmā dassetukāmo, tasmā
idaṃ vuttanti yojanā. Channaṃ vipākasamphassānaṃyeva gahaṇaṃ hoti viññāṇādi
vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā anekesu suttapadesu, abhidhamme ca
yebhuyyena tesāṃyeva gahaṇassa niruḥhattā. Idhāti imasmiṃ sutte. Ca-saddo
byatirekattho, tenettha “gahitampī”tiādinā vuccamānaṃyeva visesaṃ joteti.
Paccayabhāvo nāma paccayuppannāpekkho tena vinā tassa asambhavato. Tasmā
saḷāyatanapaccayāti “saḷāyatanapaccayā phasso”ti iminā padenāti yojanā.
Avayavena vā samudāyopālakkaṇametam “saḷāyatanapaccayā”ti, tasmā
“saḷāyatanapaccayā phasso”ti iminā padenāti vuttaṃ hoti. Gahitampīti chabbidham
vipākaphassampi. Aggahitampīti avipākaphassampi kusalākusalakiriyaṃphassampi.
Paccayuppannavisesaṃ dassetukāmoti yojanā. Na cettha paccayuppannova
upādinno icchito, atha kho paccayopi upādinno icchitoti ajjhātikāyatanasessa
saḷāyatanaggahaṇena gahaṇanti katvā vuttaṃ “saḷāyatanato...pe... dassetukāmo”ti.
Na hi phassassa cakkhādisaḷāyatanameva paccayo, atha kho “cakkhuṃca paṭicca
rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso”tiādi vacanato
rūpāyatanādirūpaṃca cakkhuviññāṇādināmaṃca paccayo, tasmā imaṃ
cakkhādisaḷāyatanato atirittaṃ āvajjanādi viya sādharmaṇaṃ ahutvā, tassa tassa
phassassa sādharmaṇatāya aññaṃ visesapaccayaṃ pi-saddena avasiṭṭhaṃ
sādharmaṇapaccayaṃ pidassetukāmo bhagavā, “nāmarūpapaccayā phasso”ti idaṃ
vuttanti yojanā. Abhidhammabhājanīyepi imeva paccayaṃ sandhāya
“nāmarūpapaccayā phasso”ti vuttanti tadaṭṭhakathāyaṃ
“paccayavisesadassanātthañceva mahānidānadesanāsaṅgahatthañcā”ti
atthavaṇṇanā katā. Paccayānanti jātīādīnaṃ paccayadhammānaṃ. Nidānaṃ
kathitanti jarāmaṇādīkassa nidānattaṃ kathitaṃ ekamsiko paccayabhāvo kathito.
Tañhi tesāṃ paccayabhāve abyabhicārīti dassetuṃ “iti kho paneta”ntiādinā upari
desanā pavattā. Nijjaṇeti nijjālake. Niggumbeti nikkhepe. Padadvāyenaṃ
ākulābhāvameva dasseti, tasmā anākulaṃ abyākulaṃ mahantaṃ
paccayanidānamettha kathitanti mahānidānaṃ suttaṃ aññathābhāvassa abhāvato.

98. Tesāṃ tesāṃ paccayānanti tesāṃ tesāṃ jātīādīnaṃ paccayānaṃ. Yasmā
paccayabhāvo nāma tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa phalassa
sambhavato tatho taccho, tappakāro vā sāmaggiupagatesu paccayesu muhuttampi
tatho nibbattanadhammānaṃ asambhavābhāvato. Avitatho avisaṃvādanako
visaṃvādanākāravirahito aññadhammapaccayehi aññadhammānuppattito.
“Anaññathā”ti vuccati aññathābhāvassa abhāvato. Tasmā “tathaṃ avitathaṃ
anaññathaṃ paccayabhāvaṃ dassetu”nti vuttaṃ. Pariyāyati attano phalaṃ
pariggahetvā vattatīti pariyāyo, hetūti āha “pariyāyenāti kāraṇenā”ti. Sabbena
sabbanti devattādinā sabbabhāvena sabbā jāti. Sabbathā sabbanti tatthāpi
cātumahārājikādisabbākārena sabbā, nipātadvāyameṭam, nipātāṃca abyayaṃ, taṃca
sabbaliṅgavibhattivācānesu ekākārameva hotīti pāliyaṃ “sabbena sabbam sabbathā
sabba”nti vuttaṃ. Atthavacane pana tassa tassa jātisaddāpekkhāya
itthiatthavuttitaṃ dassetuṃ “sabbākārena sabbā”tiādi vuttaṃ. Imināva nāyenāti
iminā jātivāre vutteneva nāyena. Devādīsūti ādi-saddena gandhabbayakkhādi
pāliyaṃ āgate, tadantarabhede ca saṅgaṇhāti.

Idha nikkhittaatthavibhajanattheti imasmiṃ “kassaci kimhici”ti aniyamato uddesavasena vuttatthassa niddisanatthe jotetabbe nipāto, tadatthajotanaṃ nipātapadanti attho. Tassāti tassa padassa. Teti dhammadesanāya sampadānabhūtaṃ theramaṃ vadati. Seyyathidanti vā te katameti ceti attho. Ye hi “kassaci”ti, “kimhici”ti ca aniyamato vutto attho, te katameti.

Kathetukamyatāpucchā hesā. Devabhāvāyāti devabhāvatthaṃ. Khandhajātīti khandhapātubhāvo, yathā khandhesu uppannesu “devā”ti samañña hoti, tathā tesam uppadoti attho. Tenāha “yāyā”ti āha. Sabbapadesūti “gandhabbānaṃ gandhabbatthāyā”tiādīsu sabbesu jātiniddesapadesu, bhavādipadesu ca. Yena hi nayena sace hi jātīti ayamattahoyanā katā, jātiniddesapadesova “bhavo”tiādinā bhavādipadesupi so kātabboti. Devāti upapattidevā cātumahārājikato paṭṭhāya yāva bhavaggā dibbanti kāmaguṇādīhi kīlanti laṅanti viharanti jotantīti katvā. Gandhaṃ abbanti paribhuñjantīti gandhabbā, dhataratṭhassa mahārājassa parivārabhūtā. Yajanti vessavaṇasakkādi ke pūjentīti yakkhā, tena tena vā paṇidhikammādinā yajitabbā pūjetabbāti yakkhā, vessavaṇassa mahārājassa parivārabhūtā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “amanussā”ti avisesena vuttaṃ. Bhūtāti kumbhaṇḍā, virūḷhakassa mahārājassa parivārabhūtā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “ye keci nibbattasattā”ti avisesena vuttaṃ. Aṭṭhipakkhā bhamaratuppalādayo. Cammapakkhā jatusiṅgālādayo. Lomapakkhā haṃsamorādayo. Sarīsapā ahivicchikasatapadiādayo.

“Tesaṃ tesa”nti idaṃ na yevāpanakaniddeso viya avuttasaṅghatthaṃ vacanaṃ, atha kho aye vāpanakaniddeso viya vuttasaṅghatthanti. Ādi-saddeneva ca āmeditattho saṅgayhatīti āha “tesaṃ tesaṃ devagandhabbādīna”nti. Tadattāyāti taṃbhāvāya, yathārūpesu khandhesu pavattamānesu “devā gandhabbā”ti lokasamañña hoti, tathārūpatāyāti attho. Tenāha “devagandhabbādibhāvāyā”ti. “Nirodho, vigamo”ti ca paṭiladdhattālābhassa bhāvo vuccati, idha pana accantābhāvo adhippeto “sabbaso jātiyā asatī”ti avatvā “jātinirodhā”ti vuttattāti āha “abhāvāti attho”ti.

Phalatthāya hinotīti yathā phalaṃ tato nibbattati, evaṃ hinoti pavattati, tassa hetubhāvaṃ upagacchatīti attho. Idaṃ gaṇhatha nanti “idaṃ me phalaṃ, gaṇhatha na”nti evaṃ appeti viya niyyātetīti viya. “Esa nayo”ti avisesaṃ atidisitvā visesamattassa atthaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Nanu cāyaṃ jāti parinipphannā, saṅkhatābhāvā ca na hoti vikārabhāvato, tathā jarāmaraṇaṃ, tassa kathaṃ sā hetu hotīti codanaṃ sandhāyāha “jarāmaraṇassa hī”tiādi. Tabbhāve bhāvo, tadabhāve ca abhāvo jarāmaraṇassa jātiyā upanissayatā.

99. Okāsapariggahoti pavattiṭṭhānapariggaho. Upapattibhave yujjati upapattikkhandhānaṃ yathāvuttaṭṭhānato aññattha anuppajjanato. Idha panāti imasmiṃ sutte “kāma bhavo”tiādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. Kammabhavave yujjati kāmabhavādi jotanaṃ visesato tassa jātiyā paccayabhāvatoti. Tenāha “so hi jātiyā upanissaya koṭiyāva paccayo”ti. Nanu ca upapattibhavopi jātiyā upanissaya vasena paccayo hotīti? Saccamaṃ hoti, so pana na tathā padhānabhūto, kammabhavo pana padhānabhūto paccayo janakabhāvatoti. “So hi jātiyā”tiādi vuttaṃ kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kāmabhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesupi. Okāsapariggahova kato “kimhici”ti iminā sattapariggahassa katattā.

100. Tiṇṇampi kammabhavānanti kāmakammabhavādīnaṃ tiṇṇampi kammabhavānaṃ. Tiṇṇaṇca upapattibhavānanti kāmupapattibhavādīnaṃ tiṇṇaṇca upapattibhavānaṃ. Tathā sesānipīti diṭṭhupādānādīni sesupādānānipi tiṇṇampi

kammabhavānaṃ, tiṇṇaṇca upapattibhavānaṃ paccayoti attho. Itīti evaṃ vuttanayena. Dvādasā kammabhavā dvādasā upapattibhavāti catuvīsati bhavā veditabbā. Yasmā kammabhavassa paccayabhāvamukheneva upādānaṃ upapattibhavassa paccayo nāma hoti, na aññathā, tasmā upādānaṃ kammabhavassa ujukameva paccayabhāvoti āha “nippariyāyenettha dvādasā kammabhavā labbhanti”ti. Tesanti kammabhavānaṃ. Sahajātakotiyaṃ akusalassa kammabhavassa saajātaṃ upādānaṃ saajātakotiyaṃ, itaraṃ anantarūpanissayādivasena upanissayakotiyaṃ, kusalassa kammabhavassa pana upanissayakotiyaṃ paccayo. Ettha ca yathā aññamaññanissayasampayuttaatthavigatādipaccayānaṃ saajātapaccayena ekasaṅgahataṃ dassetuṃ “sajātakotiyaṃ”ti vuttaṃ, evaṃ ārammaṇūpanissayaanantarūpanissayapakatūpanissayānaṃ ekajjhaṃ gahaṇavasena “upanissayakotiyaṃ”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

101. Upādānassāti ettha kāmupādānassa taṇhā upanissayakotiyaṃ paccayo, sesupādānānaṃ saajātakotiyaṃ upanissayakotiyaṃ viññāṇādi ca vedanāpariyosānā vipākavidhīti katvā.

102. Yadidaṃ vedanāti ettha vipākavedanāti tameva tāva upanissayakotiyaṃ paccayo itarakotiyaṃ asambhavato. Aññāti kusālākusalakiriyavedanā. Aññathāpīti saajātakotiyaṃ.

103. Ettāvatāti jarāmaraṇādīnaṃ paccayaparamparādassanavasena pavattāya ettakāya desanāya. Purimataṇhanti purimabhavasiddhaṃ taṇhaṃ. “Esa paccayo taṇhāya, yadidaṃ vedanā”ti vatvā tadanantaraṃ “phassapaccayā vedanāti iti kho panetaṃ vutta”ntiādinā vedanāya paccayabhūtassa phassassa uddharaṇaṃ aññesu suttesu āgatanayena paṭiccasamuppādassa desanāmaggo, taṃ pana anotaritvā samudācārataṇhādassanamukheneva taṇhāmūlakadhamme desento āciṇṇadesanāmaggo okkamanto viya, taṇca desanaṃ passato appavattanti pasayha balakkārena desento viya ca hotīti āha “idānī”tiādi. Dve taṇhāti idhāhippetataṇhā eva dvidhā bhindanto āha. Esanataṇhāti bhogānaṃ pariyesanavasena pavattataṇhā. Esitataṇhāti pariyaṭṭhesu bhogesu uppajjamānataṇhā. Samudācārataṇhāyāti pariyaṭṭhānavasena pavattataṇhāya. Duvidhāpesā vedanaṃ paṭicca taṇhā nāma vedanāpaccayā ca appaṭiladdhānaṃ bhogānaṃ paṭilābhāya pariyesanā, laddhesu ca tesupātabyatāpattiādi hotīti.

Paritassanavasena pariyesati etāyāti pariyesanā. Āsayato, payogato ca pariyesanā tathāpavatto cittuppādo. Tenāha “taṇhāya sati hoti”ti. Rūpādiārammaṇapaṭilābhoti savatthukānaṃ rūpādiārammaṇānaṃ gavesanavasena, pavattiyaṃ pana apariyaṭṭhaṃyeva labbhati, tampi atthato pariyesanāya laddhameva nāma tathārūpassa kammaṃsa pubbekatattā eva labbhanato. Tenāha “so hi pariyesanāya sati hoti”ti. Sukhavinicchayanti sukhaṃ visesato nicchinotīti sukhavinicchayo, sukhaṃ sabhāvato, samudayato, atthaṅgamanato, nissaraṇato ca yāthāvato jānitvā pavattañānaṃ, taṃ sukhavinicchayaṃ. Jaññāti jāneyya. “Subhasukha”ntiādikaṃ ārammaṇe abhūtākāraṃ vividhaṃ ninnabhāvena nicchinoti āropetīti vinicchayo. Assādānupassanataṇhādiṭṭhiyāpi evameva vinicchayabhāvo veditabbo. Imasmiṃ pana sutte vitakkoyeva āgatoti yojanā. Imasmiṃ pana sutteti sakkapañhasutte. tattha hi “chando kho, devānaṃ inda, vitakkanidāno”ti āgataṃ. Idhāti imasmiṃ mahānidānasutte. “Vitakkeva vinicchināti”ti etena “vinicchiyati etenāti vinicchayo”ti vinicchaya-saddassa karaṇasādhanaṃ māha. “Ettaka”ntiādi

vinicchayanākāradassanaṃ.

Chandanaṭṭhena chando, evaṃ rañjanaṭṭhena rāgo, svāyaṃ anāsevanatāya mando hutvā pavatto idhādhippetoti āha “dubbalarāgassādhivacana”nti. Ajjhosānanti taṇhādiṭṭhivasena abhinivisanaṃ. “Mayhaṃ ida”nti hi taṇhāgāho yebhuyyena attaggāhasannissayova hoti. Tenāha “ahaṃ mama”nti, “balavasanniṭṭhāna”nti ca tesam gāhānaṃ thirabhāvappattimāha. Taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇanti “ahaṃ mama”nti balavasanniṭṭhānavasena abhiniviṭṭhassa attattaniyaggāhavatthuno aññāsādhāraṇaṃ viya katvā pariggahetvā ṭhānaṃ, tathāpavatto lobhasahagatacittuppādo. Attanā pariggahitassa vatthuno yassa vasena parehi sādāhāraṇabhāvassa asahamāno hoti puggalo, so dhammo asahanatā. Evaṃ vacanattaṃ vadanti niruttinayena. Saddalakkhaṇe pana yassa dhammassa vasena macchariyayogato puggalo maccharo, tassa bhāvo, kammaṃ vā macchariyaṃ, macchero dhammo. Macchariyassa balavabhāvato ādarena rakkhaṇaṃ ārakkhoti āha “dvāra...pe... suṭṭhu rakkhaṇa”nti. Attano phalaṃ karotīti karaṇaṃ, yaṃ kiñci kāraṇaṃ, adhiḥ karaṇanti adhiḥ karaṇaṃ, visesakāraṇaṃ. Visesakāraṇaṃca bhogānaṃ ārakkhadāṇḍādānānānāttasambhavassāti vuttaṃ “ārakkhādhiḥ karaṇa”ntiādi. Paranisedhanatthanti māraṇādinā paresaṃ vibādhanatthaṃ. Ādīyati etenāti ādānaṃ, daṇḍassa ādānaṃ daṇḍādānaṃ, abhibhavitvā paraviheṭhanacittuppādo. Satthādānēpi eseṇa nayo. Hatthaparāmāsādivasena kāyena kātabbakalaho kāyakalaho. Mammaghaṭṭanādivasena vācāya kātabbakalaho vācākalaho. Virujjhanavasena virūpaṃ gaṇhāti etenāti viggaho. Viruddhaṃ vadati etenāti vivādo. Tuvāṃ tuvānti agāravavacanasahacaraṇato tuvaṃ tuvaṃ, sabbete tathāpavattā dosasahagatacittuppādā veditabbā. Tenāha bhagavā “aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti”ti.

112. Desanaṃ nivattesi “taṇhaṃ paṭicca pariyesanā”tiādinā anulomanayena pavattitaṃ desanaṃ paṭilomanayena puna “ārakkhādhiḥ karaṇa”nti ārabhanto nivattesi. Pañcakāmaguṇikarāgavasenāti ārammaṇabhūtā pañca kāmagaṇā etassa atthi pañcakāmaguṇiko, tattha rañjanavasena abhiraṇavasena pavattarāgo, tassa vasena uppannā rañjanavasena taṇhāyanavasena pavattā rūpāditaṇhāva kāmesu taṇhāti kāmataṇhā. Bhavati atthi sabbakālaṃ tiṭṭhatīti pavattā bhavadiṭṭhi uttarapadalopena bhavo, taṃsahagatā taṇhā bhavataṇhā. Vibhavati vinassati ucchijjatīti pavattā vibhavadiṭṭhi vibhavo uttarapadalopena, taṃsahagatā taṇhā vibhavataṇhāti āha “sassatadiṭṭhi”tiādi. Ime dve dhammāti “esa paccayo upādānassa, yadidaṃ taṇhā”ti evaṃ vuttā vaṭṭamūlataṇhā ca “taṇhaṃ paṭicca pariyesanā”ti evaṃ vuttā samudācārataṇhā cāti ime dve dhammā. Vaṭṭamūlasamudācāravasenāti vaṭṭamūlavasena ceva samudācāravasena ca. Dvīhi koṭṭhāsehi dvīhi bhāgehi. Dvīhi avayavehi samosaranti nibbattanavasena samaṃ vattanti itoti samosaraṇaṃ, paccayo, ekaṃ samosaraṇaṃ etāsanti ekasamosaraṇā. Kena pana ekasamosaraṇāti āha “vedanāyā”ti. Dvepi hi taṇhā vedanāpaccayā evāti. Tenāha “vedanāpaccayena ekapaccayā”ti. Tato tato osarivā āgantvā samavasanaṭṭhānaṃ osaraṇaṃ samosaraṇaṃ. Vedanāya samaṃ saha ekasmiṃ ārammaṇe osaraṇakapavattanakā vedanā samosaraṇāti āha “idaṃ saha jātasaṃsaraṇaṃ nāmā”ti.

113. Sabbeti uppattidvārasena bhinditvā vuttā savipākaphassā eva viññāṇādi vedanāpariyosānā vipākavithīti katvā. Paṭiccasamuppādakathā nāma vaṭṭakathāti āha “ṭhapetvā cattāro lokuttaravipākaphasse”ti. Bahudhāti bahuppakārena. Ayañhi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ vedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso sahaajātaaññaṃaṇissayavipākāhārasampayuttaatthiavigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṃ pana ekekasmim dvāre sampāṭicchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Manodvārepi tadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ sahaajātamanosamphasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti, tathā paṭisandhibhavaṅgacutivasena pavattānaṃ tebhūmakavipākavedanānaṃ. Yā pana tā manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsāṃ manodvārāvajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hotīti evaṃ phasso bahudhā vedanāya paccayo hotīti veditabbaṃ.

114. Vedanādīnanti vedanāsaññāsāṅkhāraviññāṇānaṃ. Asadisabhāvāti anubhavanasañjānanābhisaṅkharaṇavijānanabhāvā. Te hi aññaṃaṇavidhurena vedayitādirūpena ākiriyaṇti paññāyaṇtīti ākārāti vuccanti. Teyevāti vedanādīnaṃ te eva vedayitādiākārā. Sādhukaṃ dassiyaṃānāti sakkaccaṃ paccakkhato viya pakāsiyaṃānā. Taṃ taṃ līnamatthaṃ gamentaṇti “arūpaṭṭho ārammaṇābhimukhanamanaṭṭho”ti evamādikaṃ taṃ taṃ līnaṃ apākaṭamatthaṃ gamenti ñāpentiṇti liṅgāni. Tassa tassa sañjānanahetutoti tassa tassa arūpaṭṭhādikassa sallakkhaṇassa kāraṇattā. Nimīyaṇti anumīyaṇti etehīti nimittāni. Tathā tathā arūpabhāvādippakārena, vedayitādippakārena ca uddisitabbato kathetabbato uddesā. Tasmāti “asadisabhāvā”tiādīnā vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Yasmā vedanādīnaṃ aññaṃaṇāasadisabhāvā yathāvuttenatthena ākārādayo, tasmā ayaṃ idāni vuccamāno ettha pāḷipade attho.

Nāmasamūhassāti ārammaṇābhimukhaṃ namanaṭṭhena “nāma”nti laddhasamaññaṃaṇissayavedanādicatukkhandaṃsaṅkhātassa arūpadhammapuñjassa. Paññattīti “nāmakāyo arūpakalāpo arūpino khandhā”tiādīkā paññāpanā hoti. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ “saṅkhārānaṃ cetanākāre”tiādī vuttaṃ. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhajane “yā cetanā sañcetanā sañcetaṇṇatā”nti cetanāva niddiṭṭhā. Asatīti asantesu. Vacanavipallāsesa hi evaṃ vuttaṃ. Cattāro khandhe vatthūṃ katvāti vedanā saññā cittaṃ cetanādayoti ime catukkhandaṃsaññāte nissayapaccayabhūte dhamme vatthūṃ katvā. Ayañca nayo pañcadvārepi sambhavaṇtīti “manodvāre”ti visesitaṃ. Adhivacanasamphassavevacanoti adhivacanamukhena paññattimukhena gahetabbattā “adhivacanasamphasso”ti laddhanāmo. Soti manosamphasso. Pañcavokāre ca hadaya vatthūṃ nissāya labbhanato rūpakāye paññāyateva, ayaṃ pana nayo idha na icchito vedanādipaṭikkhepavasena asambhavapariyāyassa jotitattāti “pañcapasāde vatthūṃ katvā uppajjeyyā”ti attho vutto. Na hi vedanāsaṇissayena vinā pañcapasāde vatthūṃ katvā manosamphassassa sambhavo atthi. Uppattiṭṭhāne asati anuppattiṭṭhānato phalassa uppatti nāma kadācīpi natthīti imamatthaṃ yathādhigatassa atthassa nidassanavasena dassento “ambarukkhe”tiādīmāha. Rūpakāyatoti kevalaṃ rūpakāyato. Tassāti manosamphassassa.

Virodhipaccayasannipāte vibhūtatārā visadisuppatti, tasmim vā sati attano santāne vijjamānasseva visadisuppattihetubhāvo ruppanākāro. So eva ruppanākāro vatthusappaṭighādikaṃ taṃ taṃ līnamatthaṃ gametīti līgaṃ. Tassa tassa sañjānanahetuto nimittaṃ. Tathā tathā uddisitabbato uddesoti evamettha ākārādayo atthato veditabbā. Vatthārammaṇānaṃ aññamaññaṇapaṭihananaṃ paṭigho, tato paṭighato jāto paṭighasamphasso. Tenāha “sappaṭigha”ntiādi. Nāmakāyatoti kevalaṃ nāmakāyato. Tassāti paṭighasamphassassa. Sesam paṭhamapañhe vuttanayameva.

Ubhayavasenāti nāmakāyo rūpakāyoti ubhayasannissayassa adhivacanasamphasso paṭighasamphassoti ubhayasamphassassa vasena.

Visuṃ visuṃ paccayaṃ dassetvāti byatirekamukhena paccekaṃ nāmakāyarūpakāyasaññitaṃ paccayaṃ dassetvā. Tesanti phassānaṃ. Avisesatoti visesaṃ akatvā sāmāññato. Dassetunti byatirekamukheneva dassetuṃ. Eseva hetūti esa chasupi dvāresu pavatto nāmarūpasaṅkhāto hetu yathārahaṃ dvinnampi phassānaṃ. Idāni taṃ yathārahaṃ pavattiṃ vibhajitvā dassetuṃ “cakkhudvārādīsu hī”tiādi vuttaṃ.

Sampayuttakā khandhāti phassena sampayuttā vedanādayo khandhā. Āvajjanassāpi sampayuttakkhandhaggahaṇenevettha gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. Parato manosamphassepī eseva nayo. Pañcavidhopīti cakkhusamphassādivasena pañcavidhopī. So phassoti paṭighasamphasso. Bahudhāti bahuppakārena. Tathā hi vipākanāmaṃ vipākassa anekabhedassa manosamphassassa sahaajātaaññamaññanissayavipākasampayuttaatthiavigatavasena sattadhā paccayo hoti. Yaṃ panettha āhāraiccaṃ, taṃ āhārapaccayavasena. Yaṃ indriyakiccaṃ, taṃ indriyapaccayavasena paccayo hoti. Avipākaṃ pana nāmaṃ avipākassa manosamphassassa ṭhapetvā vipākapaccayaṃ itaresaṃ vasena paccayo hoti. Rūpaṃ pana cakkhāyatanādibhedaṃ cakkhusamphassādikassa pañcavidhassa phassassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayo hoti. Rūpāyatanādibhedaṃ tassa pañcavidhassa ārammaṇapurejātaatthiavigatavasena catudhā paccayo hoti. Manosamphassassa pana tāni rūpāyatanādīni, dhammārammaṇaṇca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva paccayo hoti. Vatthurūpaṃ pana manosamphassassa nissayapurejātavippayuttaatthiavigatavasena pañcadhā paccayo hoti. Evaṃ nāmarūpaṃ assa phassassa bahudhā paccayo hotīti veditabbam.

115. Paṭhamuppattiyaṃ viññāṇaṃ nāmarūpassa visesapaccayoti imamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ pāḷiyaṃ “mātukucchimhi na okkamissathā”tiādi vuttaṃ. Gabbhaseyyakapaṭisandhi hi bāhirato mātukucchiṃ okkamantassa viya hontīpi atthato yathāpaccayaṃ khandhānaṃ tattha paṭhamuppattiyeva. Tenāha “pavisitvā...pe... na vattissathā”ti. Suddhanti kevalaṃ viññāṇena amissitaṃ virahitaṃ. “Avasesa”nti idaṃ nāmāpekkhaṃ, tasmā avasesaṃ nāmarūpanti imaṃ viññāṇaṃ ṭhapetvā avasesaṃ nāmarūpaṃ vāti attho. Paṭisandhivasena okkantanti paṭisandhiggahaṇavasena, mātukucchiṃ okkamantassa vā paṭhamāvayavabhāvena otiṇṇaṃ. Vokkamissathāti santativicchedaṃ vināsaṃ upagamissatha, taṃ pana maraṇaṃ nāma hotīti āha “cutivasenā”ti. Assāti viññāṇassa, tañca kho viññāṇasāmāññavasena vuttaṃ. Tenāha “tasseva cittassa nirodhenā”ti, paṭisandhicittasseva nirodhenāti attho. Tatoti paṭisandhicittato. Paṭisandhicittassa, tato dutiyatatiyacittānaṃ vā nirodhena cuti na hotīti vuttamatthaṃ yuttito vibhāvetuṃ “paṭisandhicittena hī”tiādi vuttaṃ. Etasmim antareti etasmim

soḷasacittakkhaṇe kāle. Antarāyo natthīti ettha dārakassa tāva maraṇantarāyo mā hotu tadā cuticittassa asambhavato, mātu pana kathaṃ tadā maraṇantarāyābhāvoti? Taṃ taṃ kālaṃ anatikkamitvā tadantareyeva cavanadhammāya gabbhaggahaṇasseva asambhavato. Tenāha “ayañhi anokāso nāmā”ti, cutiyāti adhippāyo.

Paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpānīti okkantikkhaṇe uppannakammajarūpāni vadati. Tāni hi nippariyāyato paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni nāma, na utusamuṭṭhānāni paṭisandhicittassa uppādato pacchā samuṭṭhitattā.

Cittajāhārajānaṃ pana tadā asambhavo eva. Yāni paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni, tāni tividhāni tassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitāni, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitāni, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitānīti. Tesu uppādakkhaṇe samuṭṭhitāni sattarasamassa bhavaṅgassa uppādakkhaṇe nirujjhanti, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitāni ṭhitikkhaṇe nirujjhanti, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitāni bhaṅgakkhaṇe nirujjhanti. Tattha “bhañjamāno dhammo bhañjamānassa dhammassa paccayo hotī”ti na sakkā vattuṃ, uppāde, pana ṭhitiyañca na na sakkāti “sattarasamassa bhavaṅgassa uppādakkhaṇe, ṭhitikkhaṇe ca dharantānaṃ vasena tassa paccayampi dātuṃ na sakkontī”ti vuttaṃ. Rūpakāyūpatthambhitasseva hi nāmakāyassa pañcavokāre pavattīti. Tehi rūpadhammehi tassa cittassa balavataraṃ sandhāyāha “sattarasamassa...pe... pavatti pavattati”ti. Paveṇī ghaṭiyatīti aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇī sambandhā hutvā pavattati. Paṭhamañhi paṭisandhicittaṃ, tato yāva soḷasamaṃ bhavaṅgacittaṃ, tesu ekekassa uppādaṭṭhitibhaṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tīsu tīsu khaṇesu samatiṃsa samatiṃsa kammajarūpāni uppajjanti. Iti soḷasatikā aṭṭhacattālīsaṃ honti. Esa nayo tato paresupi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇī sambandhā hutvā pavattati”ti. Sace pana na sakkontīti paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni sattarasamassa bhavaṅgassa paccayaṃ dātuṃ sace na sakkonti. Yadi hi paṭisandhicittato sattarasamaṃ cuticittaṃ siyā, paṭisandhicittassa ṭhitibhaṅgakkhaṇesupi kammajarūpaṃ na uppajjeyya, pageva bhavaṅgacittakkhaṇesu. Tathā sati nattheva tassa cittassa paccayaḷābhotti pavatti nappavattati, paveṇī na ghaṭiyateva, aññadatthu vicchijjati. Tenāha “vokkamati nāma hotī”tiādi.

Itthattāyāti itthampakāratāya. Yādiso gabbhaseyyakassa attabhāvo, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tassa ca pañcakkhandhā anūnā eva hontīti āha “evaṃ paripuṇṇapañcakkhandhabhāvāyā”ti. Upacchijjissathāti santānavicchedena vicchindeyya. Suddhaṃ nāmarūpamevāti viññāṇavirahitaṃ kevalaṃ nāmarūpameva. Avayavānaṃ pāripūri vuḍḍhi. Thirabhāvappatti virūḷhi. Mahallakabhāvappatti vepullaṃ. Tāni ca yathākkamaṃ paṭhamādivayavasena hontīti vuttaṃ “paṭhamavayavasenā”tiādi. Vā-saddo aniyamattho, tena vassasahassadvayādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Viññāṇamevāti niyamavacanaṃ, ito bāhirakappitassa attano, issarādīnañca paṭikkhepapadaṃ, na avijjādiphassādiṭṭhikhepapadaṃ paṭiyogīnivattanapadattā avadhāraṇassa. Tenāha “eseva hetū”tiādi. Ayañca nayo heṭṭhāpi sabbapadesu yathārahaṃ vattabbo. Idāni viññāṇameva nāmarūpassa padhānakāraṇanti imamatthaṃ opammavasena vibhāvetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Paccekamaṃ viya samuditassāpi nāmarūpassa viññāṇena vinā attakiccāsamatthataṃ dassetuṃ “tvamaṃ

nāmarūpaṃ nāmā”ti ekajjhaṃ gahaṇaṃ. Purecāriketi pubbaṅgameva. Viññāṇaṃhi sahaajātadhammānaṃ pubbaṅgamaṃ. Tenāha bhagavā “manopubbaṅgamā dhammā”ti. bahudhāti anekappakārena paccayo hoti.

Kathaṃ? Vipākanāmassa hi paṭisandhiyaṃ aññaṃ vā viññāṇaṃ sahaajātaaññaṃāññaṃnissayavipākāāhāraindriyasampayuttaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Vatthurūpassa paṭisandhiyaṃ sahaajātaaññaṃāññaṃnissayavipākāāhāraindriyavippayuttaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Ṭhapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa imesu navasu aññaṃāññaṃpaccayaṃ apānetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisāṅkhāraviññāṇaṃ pana asaṅghasattarūpassa, pañcavokāre vā kammajassa suttantikapariyāyato upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesaṅhi paṭhamabhavaṅgato pabhuti sabbampi viññāṇaṃ tassa nāmarūpassa yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana paccayanaye dassiyamāne sabbāpi mahāpakaraṇakathā ānetabbā hotīti na vitthāritā. Kathaṃ panetaṃ paccetabbaṃ “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī”ti? Suttato, yuttito ca. Pāḷiyaṅhi “cittānuparivattino dhammā”tiādinā nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā āgatā. Yuttito pana idha cittajena rūpena diṭṭhena adiṭṭhassāpi rūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti viññāyati. Cittehi pasanne, appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni, diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti. Iminā idha “diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hotī”ti paccetabbametaṃ. Kammasamuṭṭhānassāpi hi rūpassa cittasamuṭṭhānassa viya viññāṇapaccayatā paṭṭhāne āgatāti.

116. Idha samudaya-saddo samudāya-saddo viya samūhapariyāyoti āha “dukkharāsisambhavo”ti. Ekakoti asahāyo rājaparisārahito. Passeyyāma te rājabhāvaṃ amhehi vināti adhippāyo. Yathārahaṃ parisāṃ rañjetīti hi rājā. Atthatoti atthasiddhito avadantampi vadati viya. “Hadayavatthu”nti imināva tannissayopi gahito vāti daṭṭhabbaṃ. Ānantariyabhāvato nissayanissayopi “nissayo” tveva vuccatīti. Paṭisandhiviññāṇaṃ nāma bhaveyyāsi, netāṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho. Tenāha “passeyyāmā”tiādi. Bahudhāti anekadhā paccayo hoti. Kathaṃ? Nāmaṃ tāva paṭisandhiyaṃ sahaajātaaññaṃāññaṃnissayavipākāsampayuttaatthiavigatapaccayehi sattadhā viññāṇassa paccayo hotīti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Avipākaṃ pana nāmaṃ yathāvuttesu paccayesu ṭhapetvā vipākapaccayaṃ itarehi chahi paccayehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti aññathāpi paccayo hoti, tañca kho pavattiyāmyeva, na paṭisandhiyaṃ. Rūpato pana hadayavatthu paṭisandhiyaṃ viññāṇassa sahaajātaaññaṃāññaṃnissayavippayuttaatthiavigatapaccayehi chadhāva paccayo hoti. Pavattiyaṃ pana sahaajātaaññaṃāññaṃpaccayavajjitehi pañcāhi purejātapaccayena saha teheva paccayehi paccayo hoti. Cakkhāyatanādibhedāṃ pana pañcavidhampi rūpaṃ yathākkamaṃ cakkhuviññāṇādibhedassa viññāṇassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo hotīti evaṃ nāmarūpaṃ viññāṇassa bahudhā paccayo hotīti veditabbaṃ.

Yvāyamanukkamena viññāṇassa nāmarūpaṃ, paṭisandhināmarūpassa, ca viññāṇaṃ pati paccayabhāvo, so kadāci viññāṇassa sātisayo, kadāci nāmarūpassa, kadāci ubhinnaṃ sadisoti tividhopi so “ettāvatā”ti padena ekajjhaṃ gahitoti dassento “viññāṇe...pe... pavattesū”ti vatvā puna yamidampi viññāṇaṃ nāmarūpasaññitānaṃ

pañcannaṃ khandhānaṃ aññamaññanissayena pavattānaṃ ettakena sabbā saṃsāravaṭṭappavattīti imamatthaṃ dassento “ettakena...pe... paṭisandhiyo”ti āha. Tattha ettakenāti ettakeneva, na ito aññena kenaci kārakavedakasabhāvena attanā, issarādinā vāti attho. Antogadhāvadhāraṇañhetam padaṃ.

Vacanamattameva adhikiccāti dāsādīsu sirivaḍḍhakādi-saddā viya atathattā vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattassa. Tenāha “attham adisvā”ti. Vohārassāti voharaṇamattassa. Pathoti pavattimaggo pavattiyā visayo. Yasmā saraṇakiriyāvasena puggalo “sato”ti vuccati, sampajānanakiriyāvasena “sampajāno”ti, tasmā vuttam “kāraṇāpadesavasena”ti. Kāraṇam niddhāretvā utti niruttīti. Ekameva attham “paṇḍito”tiādinā pakārato ñāpanato “paññattī”ti vadanti. So eva hi “paṇḍito”ti ca “byatto”ti ca “medhāvī”ti ca paññāpīyatīti. Paṇḍiccappakārato pana paṇḍito, veyyattiyappakārato byattoti paññāpīyatīti evam pakārato paññāpanato paññatti. Yasmā idha adhivacanāniruttipaññattipadāni samānatthāni. Sabbañca vacanam adhivacanādibhāvaṃ bhajati, tasmā kesuci vacanavisesesu visesena pavattehi adhivacanādisaddehi sabbāni vacanāni paññattiatthappakāsanasāmaññena vuttānīti iminā adhippāyena ayamatthayojanā katāti veditabbā.

Atha vā adhi-saddo uparibhāve, upari vacanam adhivacanam. Kassa upari? Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭo yamattho. Adhīnam vā vacanam adhivacanam. Kena adhīnam? Atthena. Tathā tamtamattappakāseṇa nicchitam, niyatam vā vacanam nirutti. Pathavīdhātupurisāditaṃ tam pakāreṇa ñāpanato paññattīti evam adhivacanādipadānam sabbavacanesu pavatti veditabbā, aññathā sirivaḍḍhakadhanavaḍḍhakappakārānameva niruttitā, “paṇḍito viyatto”ti evam pakārānameva ekameva attham tena tena pakāreṇa ñāpentānam paññattitā ca āpajjeyyāti. Evam tīhipi nāmehi vuttassa vohārassa pavattimaggo pi saha viññāṇena nāmarūpanti ettāvatāva icchitabbo. Tenāha “itī”tiādi. Paññāya avacaritabbanti paññāya pavattitabbam, ñeyyanti attho. Tenāha “jānitabba”nti. Vaṭṭanti kilesavaṭṭam, kammavaṭṭam, vipākavaṭṭanti tividhampi vaṭṭam. Vattatīti pavattati. Tayidaṃ “jāyethā”tiādinā pañcahi padehi vuttassa atthassa nigamanavasena vuttam. Ādi-saddena itthītipurisātīdīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Nāmapaññattatthāyāti khandhādiphassādisattādīthādīnāmassa paññāpanatthāya. Vatthupi ettāvatāva. Tenāha “kandhapañcakampi ettāvatāva paññāyatī”ti. Ettāvatā ettakena, saha viññāṇena nāmarūpappavattiyāti attho.

Attapaññattivaṇṇanā

117. Anusandhiyati etenāti anusandhi, heṭṭhā āgatadesanāya anusandhānavasena pavattā uparidesanā, sā paṭhamapadassa dassitā, idāni dutiyapadassa dassetabbāti tamatthaṃ dassento “iti bhagavā”tiādimāha. Rūpinti rūpavantam. Parittanti na vipulam, appakanti attho. Yasmā attā nāma koci paramatthato natthi. Kevalam pana diṭṭhigatikānam parikappitamattam, tasmā yattha nesam attasaññā, yathā cassa rūpibhāvādiparikappanā hoti, tam dassento “yo”tiādimāha. Rūpiṃ parittanti attano upaṭṭhitakasiṇarūpavasena rūpiṃ, tassa avaḍḍhitabhāvena parittam. Paññāpeti nīlakasiṇādivasena nānākasiṇalābhī. Tanti attānam. Anantanti kasiṇanimittassa appamāṇatāya paricchedassa anupaṭṭhānato antarahitam. Ugghāṭetvāti bhāvanāya apanetvā. Nimittaphuṭṭhokāsanti tena kasiṇanimittena phuṭṭhappadesam. Tesūti catūsu arūpakakhandhesu. Viññāṇamattamevāti “viññāṇamayo attā”ti evamvādī.

118. “Etarahī”ti sāvadhāraṇamidam padanti tadattham dassento “idānevā”ti vatvā avadhāraṇena nivattitamattam āha “na ito para”nti. Tattha tattheva sattā ucchijjantīti ucchedavādī, tenāha “ucchedavasenetaṃ vutta”nti. Bhāvinti sabbaṃ sadā bhāviṃ avinassanakam. Tenāha “sassatavasenetaṃ vutta”nti. Atathāsabhāvanti yathā paravādī vadanti, na tathā sabhāvaṃ. Tathabhāvāyāti ucchedabhāvāya vā sassatabhāvāya vā. Aniyamavacanañhetam vuttam sāmāññajotanāvasena. Sampādessāmīti tathabhāvaṃ assa sampannam katvā dassayissāmi, paṭiṭṭhāpessāmīti attho. Tathā hi vakkhati “sassatavādañca jānāpetvā”tiādi. imināti “atatham vā panā”tiādi vacanena, anucchedasabhāvampi samānam sassatavādinō mativasenāti adhippāyo. Upakappessāmīti upecca samatthayissāmi.

Evam samānanti evam bhūtam samānam. Rūpakasiṇajjhānam rūpaṃ uttarapadalopena, adhigamanavasena tam etassa atthīti rūpīti āha “rūpinti rūpakasiṇalābhi”nti. Parittattānudiṭṭhīti ettha rūpī-saddopiāvuttiādinayena ānetvā vattabbo, rūpībhāvampi hi so diṭṭhigatiko parittabhāvaṃ viya attano abhinivissa ṭhitoti. Arūpinti etthāpi eseva nayo. “Pattapalāsabahulagacchasaṅkhepena ghanagahanajaṭāvitānā nātidīghasantānā valli, tabbiparītā latā”ti vadanti. Appahīnaṭṭhenāti maggena asamucchinnabhāvena. Kāraṇalābhe sati uppajjanārahatā anusayanaṭṭho.

Arūpakasiṇam nāma kasiṇugghāṭiṃ ākāsam, na paricchinnākāsakasiṇam. “Ubhayampi arūpakasiṇamevā”ti keci. Arūpakkhandhagocaram vāti vedanādayo arūpakkhandhā “attā”ti abhinivesassa gocaro etassāti arūpakkhandhagocaro, diṭṭhigatiko, tam arūpakkhandhagocaram. Vā-saddo vuttavikappattho. Saddayojanā pana arūpaṃ arūpakkhandhā gocarabhūtā etassa atthīti arūpī, tam arūpiṃ. Lābhino cattāroti rūpakasiṇādilābhavasena tam tam diṭṭhivādam sayameva parikappetvā tam ādāya paggayha paññāpanakā cattāro diṭṭhigatikā. Tesam antevāsikāti tesam lābhīnam vadam paccakkhato, paramparāya ca uggahetvā tattheva nam khamitvā rocetvā paññāpanakā cattāro. Takkikā cattāroti kasiṇajjhānassa alābhino kevalam takkanavaseneva yathāvutte cattāro diṭṭhivāde sayameva abhinivissa paggayha ṭhitā cattāro. Tesam antevāsikā pubbe vuttanayena veditabbā.

Naattapaññattivaṇṇanā

119. Āraddhavipassakopīti samparāyikavipassakopi, tena balavavipassanāya ṭhitam puggalam dasseti. Na paññāpeti eva abahussuto pīti adhippāyo. Tādiso hi vipassanāya ānubhāvo. Sāsanikopi jhānābhiññālābhī “na paññāpetī”ti na vattabboti so idha na uddhaṭo. Idāni nesam apaññāpane kāraṇam dasseti “etesañhī”tiādinā. Icceva ñāṇam hoti, na viparītāggāho tassa kāraṇassa dūrasamussāritattā. Arūpakkhandhā icceva ñāṇam hotīti yojanā.

Attasamanupassanāvaṇṇanā

121. Diṭṭhivasena samanupassitvā, na ñāṇavasena. Sā ca samanupassanā atthato diṭṭhidassanavasena.

“Vedanam attato samanupassatī”ti evam āgatā vedanākkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi. Itthādibhedam ārammaṇam na paṭisaṃvedetīti appaṭisaṃvedanoti vedakabhāvapaṭikkhepamukhena sañjānanādibhāvopi paṭikkhitto hoti tadavinābhāvatoti āha “iminā rūpakkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitā”ti. “Attā

me vediyatī”ti iminā appaṭisaṃvedanattaṃ paṭikkhipati. Tenāha “nopi appaṭisaṃvedano”ti. “Vedanādhhammo”ti pana iminā “vedanā me attā”ti imaṃ vādaṃ paṭikkhipati. Vedanāsaṅkhāto dhammo etassa atthīti hi vedanādhhammoti vedanāya samannāgatabhāvaṃ tassa paṭijānāti. Tenāha “etassa ca vedanādhhammo avippayuttasabhāvo”ti. Saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhavadatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitāti ānetvā sambandho. “Vedanāsaṃpayuttattā vediyatī”ti taṃsaṃpayogato taṃkiccatamāha yathā cetanāyogato cetano purisoti. Sabbesampi taṃ sārammaṇadhammānaṃ ārammaṇānubhavanaṃ labbhateva, tañca kho ekadesato phuṭṭhatāmatatto, vedanāya pana vissavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasānubhavananti. Tassā vasena saññādayopi taṃsaṃpayuttattā “vediyatī”ti vuccanti. Tathā hi vuttaṃ aṭṭhasāliniyaṃ “ārammaṇarasānubhavanaṭṭhānaṃ patvā sesasaṃpayuttadhammā ekadesamattakameva anubhavanti”ti, rājasūdanidassanena vāyamattho tattha vibhāvito eva. Etassāti saññādikkhandhattayassa. “Avippayuttasabhāvo”ti iminā avisamyo gajanitaṃ kañci visesaṃ ṭhānaṃ dīpeti.

122. Tatthāti tesu vāresu. Tīsu diṭṭhigatikesūti “vedanā me attā”ti, “appaṭisaṃvedano me attā”ti, “vedanādhhammo me attā”ti ca evaṃvādesu tīsu diṭṭhigatikesu. Tissannaṃ vedanānaṃ bhinnasabhāvattā sukhaṃ vedanaṃ “attā”ti samanupassato dukkhaṃ, adukkhamasukhaṃ vā vedanaṃ “attā”ti samanupassanā na yuttā. Evaṃ sesadvaye pīti āha “yo yo yaṃ yaṃ vedanaṃ attāti samanupassatī”ti.

123. “Hutvā abhāvato”ti iminā udayabbayavantatāya aniccāti dasseti, “tehi tehi”tiādinā anekakāraṇasaṅkhatattā saṅkhatāti. Taṃ taṃ paccayanti “indriyaṃ, ārammaṇaṃ, viññāṇaṃ, sukha, vedanīyo phasso”ti evaṃ ādikaṃ taṃ taṃ attano kāraṇaṃ paṭicca nissāya sammā sassatādibhāvassa, ucchedādibhāvassa ca abhāvena ñāyena samakāraṇena sadisakāraṇena anurūpakāraṇena uppannā. Khayasabhāvāti khayadhammā, vayasabhāvāti vayadhammā virajjanasabhāvāti virāgadhammā, nirujjhanasabhāvāti nirodhadhammā, catūhipi padehi vedanāya bhaṅgabhāvameva dasseti. Tenāha “khayoti...pe... khayadhammātiādi vutta”nti.

Vigatoti sabhāvavigamena vigato. Ekassevāti ekasseva diṭṭhigatikassa. Tīsupi kālesūti tissannaṃ vedanānaṃ pavattikālesu. Eso me attāti “eso sukhavedanāsabhāvo, dukkhaadukkhamasukhavedanāsabhāvo me attā”ti kiṃ pana hotī, ekasseva bhinnasabhāvataṃ anumattako kathaṃ pacceṭṭi adhippāyena pucchati. Itaro evampi tassa na hoti yevāti dassento “kiṃ pana na bhavissatī”tiādimāha. Visesenāti sukhādivibhāgena. Sukhañca dukkhañcāti ettha ca-saddena adukkhamasukhaṃ saṅgaṇhāti, sukhasaṅgahameva vā tena kataṃ santasukhumabhāvato. Avisesenāti avibhāgena vedanāsāmaññaena. Vokiṇṇanti sukhādibhedena vomissakaṃ. Taṃ tividhampi vedanaṃ esa diṭṭhigatiko ekajjhaṃ gahetvā attāti samanupassati. Ekakkhaṇe ca bahūnaṃ vedanānaṃ uppādo āpajjati avisesena vedanāsabhāvattā. Attano hi tasmīṃ sati sadā sabbavedanāpavattippasaṅgato diṭṭhigatiko agatīyā ekakkhaṇepi bahūnampi vedanānaṃ uppattīṃ paṭijāneyyāti tassa avasaraṃ adento “na ekakkhaṇe bahūnaṃ vedanānaṃ uppatti atthī”ti āha, paccakkhaviruddhametanti adhippāyo. Etena petam nakkhamatīti etena viruddhattasāadhanenapi sabbona sabbam attano abhāvenapi paṇḍitānaṃ na ruccati, etaṃ dassanaṃ dhīrā nakkhamantīti attho.

124. Indriyabaddhepi rūpappabandhe vāyodhātuvipphāravasena kāci kiriya nāma

labbhatīti suddharūpakkhandhepi yattha kadāci vāyodhātuvipphāro labbhati, tameva nidassanabhāvena gaṇhanto “tālavanṭe vā vātapāne vā”ti āha. Vedanādharmesūti vedanādharmavantesu. “Ahamasmī”ti iminā tayopi khandhe ekajjhaṃ gahetvā ahaṃkāraṣṣa uppañjanākāro vuttoti. “Ayamahamasmī”ti pana iminā tattha ekaṃ ekaṃ gahetvā ahaṃkāraṣṣa uppañjanākāro vutto. Tenāha “ekadhammopī”tiādi. Tanti “ahamasmī”ti ahaṃkāruppattiṃ. Sā hi catukkhandhanirodhena anupalabbhamānasannissayā sasavisāṇatikhiṇatā viya na bhaveyyāvāti.

Ettāvatāti “kittāvatā ca ānandā”tiādinā “tantākulakajātā”ti padassa anusandhidassanavasena pavattena ettakena desanādharmena. Kāmaṃ heṭṭhāpi vaṭṭakathāva kathitā, idha pana diṭṭhigatikassa vaṭṭato sīsukkipanāsamatthataṭvibhāvanavasena micchādiṭṭhiyā mahāsāvajjabhāvadīpaniyakathā pakāsītāti taṃ dassento “vaṭṭakathā kathitā”ti āha. Nanu vaṭṭamūlaṃ avijjā taṇhā, tā anāmasitvā tato aññathā kasmā idha vaṭṭakathā kathitāti āha “bhagavā hī”tiādi. Avijjāsīsenāti avijjaṃ uttamaṅgaṃ katvā, avijjāmukhenāti attho. Koṭi na paññāyatīti “asukassa nāma sammāsambuddhassa, cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbe atthī”ti avijjāya ādi mariyādā appaṭihatassa mama sabbaññutaññāṇassāpi na paññāyati avijjamānattā evāti attho. Ayaṃ paccayo idappaccayo, tasmā idappaccayā, imasmā āsavādikāraṇāti attho. Bhavataṇhāyāti bhavasamyojanabhūtāya taṇhāya. Bhavadiṭṭhiyāti sassatadiṭṭhiyā. “Tattha tattha upapajjanto”ti iminā “ito ettha etto idhā”ti evaṃ apariyantaṃ aparāparuppattiṃ dasseti. Tenāha “mahāsamudde”tiādi.

126. Paccayākāramūlhasāti bhūtakathanametaṃ, na viśesaṃ. Sabbopi hi diṭṭhigatiko paccayākāramūlo evāti. Vivaṭṭaṃ kathentoti vaṭṭato vinimuttattā vivaṭṭaṃ, vimokkho, taṃ kathento. Kāraṣṣāti satthuovādaṃkāraṣṣa, sammāpaṭipajantassāti attho. Tenāha “satipaṭṭhānavihārino”ti. So hi vedanānupassanāya, dhammānupassanāya ca sammāpaṭipattiya “neva vedanaṃ attānaṃ samanupassatī”tiādinā vattabbataṃ arahati. Tenāha “evarūpo hī”tiādi. Sabbadhammesūti sabbesu tebhūmakadhammesu. Te hi sammasanīyā. Na aññanti vedanāya aññaṃ saññādidhammaṃ attānaṃ na samanupassatīti. “Khandhalokādayo”ti rūpādidhammā eva vuccanti, tesaṃ samūhoti dassetuṃ “rūpādīsu dhammesū”ti vuttaṃ. Na upādiyati diṭṭhitaṇhāgāhavasena. “Seyyohamasmī”tiādinā pavattamānamaññanāpi taṇhādiṭṭhimaññanā viya paritassanarūpā evāti āha “taṇhādiṭṭhimānaparitassanāyapī”ti.

Sā evaṃ diṭṭhīti sā arahato evaṃpakārā diṭṭhīti yo vadeyya, tadakallaṃ, taṃ na yuttanti attho. Evamassa diṭṭhīti etthāpi evaṃpakārā assa arahato diṭṭhītiādinā yojetabbaṃ. Evañhi satīti yo vadeyya “hoti tathāgato paraṃ maraṇā itissa diṭṭhī”ti, tassa ce vacanaṃ tathevāti attho. “Arahā na kiñci jānātī”ti vuttaṃ bhaveyya jānato tathā diṭṭhiyā abhāvato. Tenevāti tathā vattumayuttattā eva. Catunnampi nayānanti “hoti tathāgato”tiādinā āgatānaṃ catunnaṃ vārānaṃ. Ādito tīsu vāresu saṅkhipitvā pariyosānavāre vitthāritattā “avasāne ‘taṃ kissa hetū’tiādimāhā”ti vuttaṃ. “Ādito tīsu vāresu tatheva desanā pavattā, yathā pariyosānavāre, pāli pana saṅkhittā”ti keci.

Vohāroti “satto itthī puriso”tiādinā, “khandhāāyatanānī”tiādinā, “phasso vedanā”tiādinā ca vohāritabbavohāro. Tassa pana vohāraṣṣa pavattiṭṭhānaṃ nāma saṅkhepato ime evāti āha “khandhā āyatanāni dhātuyo”ti. Yasmā nibbānaṃ pubbabhāge saṅkhārānaṃ nirodhabhāveneva paññāpiyati ca, tasmā tassāpi

khandhamukhena avacaritabbatā labbhatīti “paññāya avacaritabbam khandhapañcaka”nti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipada”nti. paññāvacaranti vā tebhūmakadhammānametaṃ gahaṇanti “khandhapañcaka”ntveva vuttaṃ, tasmā “yāvatā paññā”ti etthāpi lokiyapaññāya eva gahaṇaṃ daṭṭhabbam. Vaṭṭakathā hesāti. Tathā hi “yāvatā vaṭṭaṃ vaṭṭati” icceva vuttaṃ. Tenevāha “tantākulakapadasseva anusandhi dassito”ti. Yasmā bhagavā diṭṭhisīsenettha vaṭṭakathaṃ kathetvā yathānusandhināpi vaṭṭakathaṃ kathesi, tasmā “tantākulakapadasseva anusandhi dassito”ti sāvadhāraṇaṃ katvā vuttaṃ. Paṭiccasamuppādakathā panettha yāvadeva tassa gambhīrabhāvavibhāvanatthāya vitthāritā, vivaṭṭakathāpi samānā idha paccāmaṭṭhāti daṭṭhabbam.

Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā

127. Gacchanto gacchantoti samathapaṭipattiyaṃ suppatiṭṭhito hutvā vipassanāgamanena, maggagamanena ca gacchanto gacchanto. Ubho hi bhāgehi mucchanato ubhatobhāgavimutto nāma hoti. So “evaṃ asamanupassanto”ti vutto vipassanāyānikoti katvā “yo ca na samanupassatīti vutto so yasmā gacchanto gacchanto paññāvimutto nāma hoti”ti vuttaṃ. Heṭṭhā vuttānanti “kittāvatā ca, ānanda, attānaṃ na paññapento na paññāpeti”tiādinā, “yato kho, ānanda, bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassatī”tiādinā ca heṭṭhā pāḷiyaṃ āgatānaṃ dvinnāṃ puthujjanabhikkhūnaṃ. Nigamananti nissaraṇaṃ. Nāmanti paññāvimuttādinānaṃ.

Paṭisandhivasena vuttāti nānattakāyanānattasaññitāvisesavisitṭhapaṭisandhivasena vuttā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Taṃtaṃsattanikāyaṃ pati nissayato hi nānattakāyāditā taṃpariyāpannapaṭisandhisamudāgatāti daṭṭhabbā tadabhinibbattakakammabhavassa tathā āyūhitattā. Catasso āgamissantīti rūpavedanāsaññāsañkhārakkhandhavasena catasso viññāṇaṭṭhitiyo āgamissantīti “rūpupāyaṃ vā āvuso viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati”tiādinā. Viññāṇapaṭiṭṭhānassāti paṭisandhiviññāṇassa etarahi paṭiṭṭhānakāraṇassa. Atthato vuttavisesavisitṭhā pañcavokāre rūpavedanāsaññāsañkhārakkhandhā, catuvokāre vedanādayo tayo khandhā veditabbā. Sattāvāsabhāvaṃ upādāya “dve ca āyatanānīti dve nivāsaṭṭhānānī”ti vuttaṃ. Nivāsaṭṭhānapariyāyopi āyatanasaddo hoti yathā “devāyatanadvaya”nti. Sabbanti viññāṇaṭṭhiti āyatanadvayanti sakalaṃ. Tasmā gahitaṃ tattha ekameva aggahetvāti adhippāyo. Pariyādānaṃ anavasesaggahaṇaṃ na gacchati vaṭṭaṃ viññāṇaṭṭhitiāyatanadvayānaṃ aññamaññaantogadhattā.

Nidassanatthe nipāto, tasmā seyyathāpi manussāti yathā manussāti vuttaṃ hoti. Viseso hotiyeveva satipi bāhirassa kārakassa abhede ajjhattikassa bhinnattā. Nānattaṃ kāye etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti nānattakāyā, iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. Nesanti manussānaṃ. Nānattā saññā etesaṃ atthīti nānattasaññino. Sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti vinipātikā satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato, apāyesu vā gato natthi nipāto etesanti vinipātikā. Tenāha “catuapāyavinimuttā”ti. Dhammapadanti satipaṭṭhānādidhammakotṭhāsaṃ. Vijāṇiyāti sutamayena tāva ñāṇena vijānitvā. Tadanusārena yonisomanasikāraṃ paribrūhanto sīlavisuddhiādikāṃ sammāpaṭipattiṃ api paṭipajjema. Sā ca paṭipatti hitāya diṭṭhadhammikādisakalahitāya amhākaṃ siyā. Idāni tattha sīlapaṭipattiṃ tāva vibhāgena dassento “pāṇesu cā”ti gāthamāha.

Brahmakāye paṭhamajjhānanibbatte brahmasamūhe, brahmanikāye vā bhavāti brahmakāyikā. Mahābrahmuno parisāya bhavāti brahmapārisajjā tassa paricārakaṭṭhāne ṭhitattā. Mahābrahmuno purohitaṭṭhāne ṭhitāti brahmapurohitā. Āyuvanṇādīhi mahanto brahmānoti mahābrahmuno. Satipi tesaṃ tividhānampi paṭhamena jhānena abhinibbattabhāve jhānassa pana pavattibhedena ayaṃ visesoti dassetuṃ “brahmapārisajjā panā”tiādi vuttaṃ. Parittenāti hīnena, sā cassa hīnatā chandādīnaṃ hīnatāya veditabbā, paṭiladdhamattaṃ vā hīnaṃ. Kappassāti asaṅkhyeyyakappassa. Hīnapañitānaṃ majjhe bhavattā majjhimena, sā cassa majjhimatā chandādīnaṃ majjhimatāya veditabbā, paṭilabhitvā nātisubhāvitaṃ vā majjhimam. Upaḍḍhakappoti asaṅkhyeyyakappassa upaḍḍhakappo. Vipphārikataroti brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro, sabhāvato uḷārataro ca hoti. Sabhāvenapi hi uḷāratarova, taṃ panettha appamāṇaṃ. Tathā hi parittābhādīnaṃ, parittasubhādīnaṃ kāye satipi sabhāvavematte ekattavaseneva vavatthāpīyatīti “ekattakāyā” tveva vuccanti. Pañitenāti ukkaṭṭhena, sā cassa ukkaṭṭhatā chandādīnaṃ ukkaṭṭhatāya veditabbā, subhāvitaṃ vā sammadeva vasibhāvaṃ pāpitaṃ pañitaṃ padhānabhāvaṃ nīṇanti katvā, idhāpi kappo asaṅkhyeyyakappavaseneva veditabbo paripuṇṇassa mahākappassa asambhavato. Itīti evaṃ vuttappakārena. Teti “brahmakāyikā”ti vuttā tividhāpi brahmāno. Saññāya ekattāti tihetukabhāvena saññāya ekattasabhāvattā. Na hi tassā sampayuttadhammasena aññopi koci bhedo atthi.

Evanti iminā nānattakāyaekattasaññinoti dasseti.

Daṇḍaukkāyāti daṇḍadīpikāya. Saratīti dhāvati viya. Vissaratīti vippakiṇṇā viya dhāvati. Dve kappāti dve mahākappā. Ito paresupi eseṇa nayo. Idhāti imasmiṃ sutte. Ukkaṭṭhaparicchedavasena ābhassaraggahaṇeneva sabbepi te parittābhā, appamāṇābhāpi gahitā.

Sobhanā pabhā subhā, subhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ, antima-ṇa-kārassa ha-kāraṇa katvā “subhākiṇṇā”ti vuttā, aṭṭhakathāyaṃ pana niccalāya ekagghanāya pabhāya subhoti pariyāyavacananti “subhena okiṇṇā vikiṇṇā”ti attho vutto, etthāpi antima-ṇa-kārassa ha-kārakaraṇaṃ icchitabbameva. Na chijjivā chijjivā pabhā gacchati ekagghanattā. Catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti kāyassa, saññāya ca ekarūpattā. Vipulasantasukhāyuvanṇādīphalattā vehapphalā. Etthāti viññāṇaṭṭhitiyaṃ.

Vivaṭṭapakkhe ṭhitā napunarāvattanato. “Na sabbakālikā”ti vatvā tameva asabbakālikattaṃ vibhāvetuṃ “kappasatasahassampi”tiādi vuttaṃ. Soḷasakappasahassaccayena uppannānaṃ suddhāvāsabrahmānaṃ parinibbāyanato, aññesaṇa tattha anuppajjanato buddhasuññe loke suññaṃ taṃ ṭhānaṃ hoti, tasmā suddhāvāsā na sabbakālikā, khandhāvāraṭṭhānasadisā honti suddhāvāsabhūmiyo. Iminā suttena suddhāvāsānaṃ sattāvāsabhāvadīpaneneva viññāṇaṭṭhitibhāvo dīpito, tasmā suddhāvāsāpi sattasu viññāṇaṭṭhitisu catutthaviññāṇaṭṭhitiṃ navasu sattāvāsesu catutthasattāvāsaṃyeva bhajanti.

Sukhumattāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā.

Paribyattaviññāṇakiccābhāvato neva viññāṇaṃ, sabbaso aviññāṇaṃ na hotīti nāviññāṇaṃ, tasmā paripphuṭaviññāṇakiccavantisu viññāṇaṭṭhitisu avatvā.

128. Tañca viññāṇaṭṭhitinti paṭhamam viññāṇaṭṭhitim. Heṭṭhā vuttanayena sarūpato, manussādivibhāgato, saṅkhepato, “nāmañca rūpañcā”ti bhedato ca pajānāti. Tassā samudayañcāti tassā paṭhamāya viññāṇaṭṭhitiyā pañcavīsatividham samudayañca pajānāti. Atthaṅgamepi eseṇa nayo. Assādetabbato, assādato ca assādam. Ayaṃ aniccādivibhāvo ādīnavo. Chandarāgo vinīyati etena, ettha vāti chandarāgavinayo, saha maggena nibbānam. Chandarāgappahānanti etthāpi eseṇa nayo. Mānadiṭṭhīnam vasenāhanti vā, taṇhāvasena mamanti vā abhinandanāpi mānassa paritassanā viya daṭṭhabbā. Sabbatthāti sabbesu sesesu aṭṭhasupi vāresu. Tatthāti upari tīsu viññāṇaṭṭhitīsu dutiyāyatanesu. Tattha hi rūpam natthi. Puna tatthāti paṭhamāyatane. Tattha hi eko rūpakkhandhova. Etthāti ca tameva sandhāya vuttam. Tattha hi rūpassa kammamutṭhānattā āhārasena yojanā na sambhavati.

Yato khoti ettha to-saddo dā-saddo viya kālavacano “yato kho, sārīputta, bhikkhusaṅgho”tiādīsu viyāti vuttam “yadā kho”ti. Aggahetvāti kañcīpi saṅkhāram “etaṃ mamā”tiādīnā aggahetvā. Paññāvimuttoti aṭṭhannam vimokkhānam anadhigatattā sātīsayassa samādhībalassa abhāvato paññābaleneva vimutto. Tenāha “aṭṭha vimokkhe asacchikatvā paññābalenevā”tiādi. Appavattinti āyatim appavattim katvā. Pajānanto vimuttoti vā paññāvimutto, paṭhamajjhānaphassena vinā pariājananādippakārehi cattāri saccāni jānanto paṭivijjhanto tesam kiccānam matthakappattiyā niṭṭhitakiccatāya vīsesena muttoti vimutto. So paññāvimutto. Sukkhavīpassakoti samathabhāvanāsīnehābhāvena sukkhā lūkhā, asiniddhā vā vipassanā etassāti sukkhavīpassako. Ṭhatvāti pāḍakakaraṇavasena ṭhatvā. Aññatarasminti ca aññataraaññatarasmim, ekekasminti attho. Evañhissa pañcavidhatā siyā. “Na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī”ti iminā sātīsayassa samādhībalassa abhāvo dīpito. “Paññāya cassa disvā”tiādīnā sātīsayassa paññābalassa bhāvo. Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti na āsavā paññāya passantī, dassanākāraṇā pana parikkhīṇā “disvā parikkhīṇā”ti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanam āsavānam khayassa purimakiriyā hoti.

Atṭhavimokkhavaṇṇanā

129. Ekassa bhikkhunoti sattasu ariyapuggalesu ekassa bhikkhuno. Viññāṇaṭṭhitiādīnā pariājananādivasappa vattaniggamanañca paññāvimuttanāmañca. Itarassāti ubhatobhāgavimuttassa. Ime sandhāya hi pubbe “dvinnam bhikkhūna”nti vuttam. Kenaṭṭhenāti kena sabhāvena. Sabhāvo hi ñāṇena yāthāvato araṇīyato ñātabbato “attho”ti vuccati, so eva ttha-kārassa ṭṭha-kāram katvā “aṭṭho”ti vutto. Adhimuccanaṭṭhenāti adhikam savisesam muccanaṭṭhena, etena satipi sabbassāpi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvīsesena tam jhānam sātīsayam paṭipakkhato vimuccitvā pavattati, so bhāvanāvīseso dīpito. Bhavati hi samānāyātiyuttopi bhāvanāvīsesena pavattiākāravīseso, yathā tam saddhāvimuttatā diṭṭhippattassa. Tathā paccaṇīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya, evam aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi vimokkho. Tenāha “ārammaṇe cā”tiādi. Ayaṃ panatthoti ayaṃ adhimuccanaṭṭho pacchime vimokkhe nirodhe natthi, kevalo vimuttaṭṭho eva tattha labbhati, tam sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyam sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, tam yassa jhānassa hetubhāvena viṣiṭṭham rūpam hoti, yena viṣiṭṭhena rūpena “rūpī”ti vucceyya rūpī-saddassa atīsayatthadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpavasena paṭiladdham jhānam idha paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbam. Tenāha

“ajjhatta”ntiādi. Rūpajjhānaṃ rūpaṃ uttarapadalopena. Rūpānīti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “nīlakasiṇādirūpānī”ti. Rūpe kasiṇarūpe saññā rūpasaññā, sā etassa atthīti rūpasaññī, saññāsīsena jhānaṃ vadati. Tappaṭikkhepena arūpasaññī. Tenāha “ajjhattaṃ na rūpasaññī”tiādi.

“Anto appanāyaṃ subhanti ābhogo natthī”ti iminā pubbābhogavasena tathā adhimutti siyāti dasseti. Evañhettha tathāvattabbatāpatticodanā samatthitā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu tattha katādhikārānaṃ abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭho sambhavati, tasmā aṭṭhakathāyaṃ tathā tatiyo vimokkho saṃvaṇṇito, yasmā pana mettāvasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahanti tesu tato adhimuccitvāva pavattati, tasmā paṭisambhidāmagge “brahmavihārabhāvanā subhavamokkho”ti vuttā, tayidaṃ ubhayampi tena tena pariyāyena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandaṃ ekadesopi tattha avassissati. Visuddhattāti yathāparicchinnaṃ nirodhitattā. Uttamo vimokkho nāma ariyeheva samāpajjitabbato, ariyaphalapariyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānapattibhāvato ca.

130. Ādito paṭṭhāyāti paṭhamasamāpattito paṭṭhāya. Yāva pariyosānā samāpatti, tāva. Aṭṭhatvāti katthaci samāpattiyaṃ aṭṭhito eva, niranterameva paṭipāṭiyā, uppaṭipāṭiyā ca samāpajjatevāti attho. Tenāha “īto cito ca sañcaraṇavasena vutta”nti. Icchati samāpajjituṃ. Tattha “samāpajjati pavisatī”ti samāpattisamaṅgīpuggalo taṃ taṃ pavitṭho viya hotīti katvā vuttaṃ.

Dvīhi bhāgehi vimuttoti arūpajjhānena vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhenāti dvīhi vimuccanabhāgehi, arūpasamāpattiyā rūpakāyato, maggena nāmakāyatoti dvīhi vimuccitabbabhāgehi ca vimutto. Tenāha “arūpasamāpattiyā”tiādi. Vimuttoti hi kilesehi vimutto, vimuccanto ca kilesānaṃ vikkhambhanasamucchindanehi kāyadvayaṃ vimuttoti ayamettha attho. Gāthāya ca ākiñcaññāyatanaṃ lābhino upasivabrāhmaṇassa bhagavatā “nāmakāyā vimutto”ti ubhatobhāgavimutto muni akkhāto. Tattha atthaṃ paletīti atthaṃ gacchati. Na upeti saṅkhanti “asukāṃ nāma disaṃ gato”ti vohāraṃ na gacchati. Evaṃ muni nāmakāyā vimuttoti evaṃ arūpaṃ upapanno sekkhamuni pakatiyā pubbeva rūpakāyā vimutto, tattha ca catutthamaggaṃ nibbattetvā nāmakāyassa pariññātattā puna nāmakāyāpi vimutto. Ubhatobhāgavimutto khīṇāsavo hutvā anupādāya parinibbānasāṅkhātāṃ atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ, “khattiyo brāhmaṇo”ti evaṃ ādikaṃ samaññaṃ na gacchatīti attho.

“Aññatarato vuṭṭhāyā”ti idaṃ kiṃ ākāśānañcāyatanādīsu aññataralābhivasena vuttaṃ, udāhu sabbārupalābhīvasenāti yathicchasi, tathā hotu, yadi sabbārupalābhīvasena vuttaṃ, na koci virodho. Atha tattha aññataralābhīvasena vuttaṃ, “yato kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe anulomampi samāpajjati”tiādivacanena virujjheyyāti? Yasmā arūpāvacarajjhānesu ekassāpi lābhī “aṭṭhavimokkhalābhī” tveva vuccati aṭṭhavimokkhe ekadesassāpi taṃnāmadānasamatthatāsambhavato. Ayañhi aṭṭhavimokkhasamaññā samudāye viya tadekadeseṃ niruḥhāpattisamaññā viyāti. Tena vuttaṃ “ākāśānañcāyatanādīsu aññatarato vuṭṭhāyā”ti. “Pañcavidho hotī”ti vatvā chabbidhataṃpissa keci parikappenti, taṃ tesāṃ matimattaṃ, nicchitovāyaṃ pañho pubbācariyehīti dassetuṃ “keci panā”tiādi vuttaṃ. Tattha kecīti uttaravīhāravāsino,

sārasamāsācariyā ca. Te hi “ubhatobhāgavimuttoti ubhayabhāgavimutto samādhivipassanāto”ti vatvā rūpāvacarasamādhināpi samādhiparipanthato vimuttiṃ maññanti. Evaṃ rūpajjhānabhāgena, arūpajjhānabhāgena ca ubhato vimuttoti pāyasamāno. “Tādisamevā”ti iminā yādisaṃ arūpāvacarajjhānaṃ kilesavikkhambhane, tādisaṃ rūpāvacaracattutthajjhānaṃ pīti imamatthaṃ ullaṅgeti. Tenāha “tasmā”tiādi.

Ubhatobhāgavimuttapañhoti ubhatobhāgavimuttassa chabbidhataṃ nissāya uppannapañho. Vaṇṇanaṃ nissāyāti tassa padassa atthavacanaṃ nissāya. Cirenāti therassa aparabhāge cirena kālena. Vinicchayanti saṃsayachedakaṃ sanniṭṭhānaṃ patto. Taṃ pañhanti tamatthaṃ. Nātuṃ icchito hi attho pañho. Na kenaci sutapubbanti kenaci kiñci na sutapubbaṃ, idaṃ atthajātanti adhippāyo. Kiñcāpi upekkhāsahagataṃ, kiñcāpi kilese vikkhambhetīti paccekaṃ kiñcāpi-saddo yojetabbo. Samudācaratīti pavattati. Tattha kāraṇamāha “ime hī”tiādinā, tena rūpāvacarabhāvanato āruppabhāvanā savisesaṃ kilese vikkhambhetti rūpavirāgabhāvanābhāvato, uparibhāvanābhāvato cāti dassetīti. Evañca katvā aṭṭhakathāyaṃ āruppabhāvanāniddese yaṃ vuttaṃ “tassevaṃ tasmīṃ nimitte punappunaṃ cittaṃ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti sati santiṭṭhatī”tiādi, taṃ samatthataṃ hotīti. Idaṃ suttanti puggalapaññattipāṭhamāha. Sabbañhi buddhavacanaṃ atthasūcanādiatthena suttanti vutto vāyamattho. Yaṃ pana tattha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ anulomādito samāpajjanena sātisaṃ santānassa abhisankhatattā, aṭṭhamañca uttamaṃ vimokkhaṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā aggamaggādhigamena ubhatobhāgavimuccanato ca imāya ubhatobhāgavimuttiyā sabbasetṭhatā veditāti daṭṭhabbā.

Mahānidānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 1.The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries. 2. Subcommentary on the Great Chapter. 2. Commentary on the Great Discourse on Causation Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org